

Міністерство внутрішніх справ України  
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА  
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ  
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

**О. Л. Левін**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК  
ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ  
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»**

*(для здобувачів вищої освіти 1 курсу  
денної форми навчання)*

Дніпро  
2024

**УДК 930.85**  
**Л 36**

*Схвалено Науково-методичною радою  
Дніпровського державного  
університету внутрішніх справ  
(протокол № 3 від 20.11.2024)*

### **РЕЦЕНЗЕНТИ:**

**Олексій Халапсіс**, професор кафедри філософії і педагогіки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», доктор філософських наук, професор;

**Олег Поплавський**, завідувач кафедри військової підготовки Університету митної служби та фінансів, кандидат історичних наук, доцент.

Левін О. Л.

**Л 36 Навчальний посібник для вивчення курсу «Історія та культура України»** (для здоб. вищ. освіти 1 курсу ден. форми навч.) / О. Л. Левін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 84 с.

ISBN 978-617-560-063-4

Видання містить виклад тематики навчальної дисципліни «Історія та культура України». Кожна тема супроводжується питаннями для обговорення на семінарському занятті та питаннями й методичними рекомендаціями для підготовки письмових робіт.

Для здобувачів вищої освіти 1 курсу денної форми навчання та викладачів ЗВО.

### **АВТОР**

**Олег ЛЕВІН**, завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент.

ISBN 978-617-560-063-4

© Левін О. Л., 2024

© ДДУВС, 2024

## ЗМІСТ

|                                              |    |
|----------------------------------------------|----|
| Вступ.....                                   | 4  |
| Програма навчальної дисципліни.....          | 6  |
| Проблемні задачі.....                        | 37 |
| Глосарій.....                                | 41 |
| Тестові завдання.....                        | 62 |
| Рекомендовані джерела до вивчення курсу..... | 80 |

## ВСТУП

Дисципліна «Історія та культура України» охоплює дослідження минулого та сучасності нашого народу, аналізуючи історичні аспекти його розвитку, психологію, географію, а також культурні й історичні традиції від давніх часів до теперішнього часу. Вивчення цього курсу сприяє формуванню цілісного розуміння зв'язків між українською історією та культурою у майбутніх фахівців, розвиваючи навички комплексного підходу до закономірностей і особливостей історико-культурного прогресу в контексті світових цивілізаційних процесів. Курс передбачає глибоке засвоєння історико-культурного досвіду української нації, а також аналіз політичних, державотворчих, соціально-економічних і культурних явищ, що відбувалися на українських землях. Основною метою є формування усвідомлення щодо історії та сучасного стану української державності і суспільства, а також характеристика його ціннісних орієнтирів і шляхів розвитку. Хронологічний аналіз минулого історико-культурного розвитку України є основою навчальної програми.

Мета навчання полягає у формуванні у слухачів комплексного підходу до закономірностей розвитку української історії та культури, що включає складний шлях нашого народу до здобуття державності. Це також передбачає ознайомлення із сучасними науковими напрямками, поняттями та методами дослідження української історії та культури у хронологічному контексті, а також зв'язком нашої унікальної культури з історико-культурними процесами інших народів. На цій основі планується виховання почуття патріотизму, національної свідомості та високої правової, політичної і духовної культури, що в умовах сучасності має сприяти кращій соціальній орієнтації освічених фахівців. Для цього потрібно поставити перед студентами такі завдання:

- сформувати системні знання про українську історію та культуру;
- у процесі дослідження виявити основні риси базових закономірностей, тенденцій і особливостей розвитку національної історії та культури:
  - вивчити наукову періодизацію історії та культури України;
  - розуміти, що соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в Україні потребують наукового осмислення;
  - для розуміння всього історичного процесу потрібно опанувати основними історичними та культурологічними поняттями та

категоріями;

- вдало орієнтуватися в багатьох історичних джерелах;
- самостійно мислити, готуючись до семінарів та практичних занять;
- окрім історичного, розвивати у себе логічне та художньо-творче мислення, утворювати естетичні смаки.

Загальний обсяг годин на вивчення дисципліни «Історія та культура України» складає 3 кредити (90 годин): лекцій – 14, семінарських – 16, самостійна робота – 30.

Тематика курсу може бути розширена відповідно до особистих інтересів слухачів, якщо це вважається доцільним. Різноманітні варіанти індивідуальних завдань сприяють поглибленню зацікавленості в предметі, залучаючи увагу до дискусійних аспектів, а також до найцікавіших відкриттів і досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Необхідно розпочинати вивчення кожної теми із опрацювання відповідних розділів підручників і посібників, що є у списку рекомендованої літератури. Треба звернути увагу до неодноразово перевиданих робіт Д. Антоновича, О. Бойко, Я. Грицака, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, С. Плохія та інших авторів.

Під час підготовки наукових рефератів, або конкурсних робіт необхідно ознайомитися з монографіями та академічними виданнями, такими, як «Історія української культури» у 5-ти томах, або ж «Історія України-Русі» у 11-ти томах.

У спеціальних виданнях з історії науки і техніки, писемності, літератури, книгодрукування, мистецтвознавства містяться цікаві відомості. Знання з географії (карти, схеми), словники і хрестоматії, краєзнавчі матеріали повинні бути у постійному користуванні.

Першочергово потрібно засвоїти загальновживані терміни: **історія** (процес розвитку людства і наука про розвиток суспільства), **культура** (матеріальна, духовна, національна, традиційна та ін.), **мистецтво** (монументальне, образотворче, декоративне та ін.), **цивілізація** (східна, західна, локальна) тощо. Також повсякчас потрібно поповнювати словниковий запас.

Звертати увагу на практику застосування сучасної технології та методи інтерактивного навчання (відеопрезентації, диспути, брейн-ринги, квести, екскурсії тощо).

Тестова перевірка знань та підсумковий іспит – протягом семестру.

# **ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

## **Тема 1**

### **ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Тема, мета, завдання та структура курсу. «Історія та культура України» як наукова дисципліна. Інтеграція курсу з філософськими та соціально-гуманітарними науками. Роль і значення цієї дисципліни в системі вищої освіти.

Поняття «культура»: його суть, зміст і функції. Основи культури та її різні форми; важливість культури, зокрема національної, у житті суспільства.

Взаємозв'язок цивілізації і культури. Основні історичні типи культури. Суспільство як інтеграція соціальних і культурних аспектів, що виникають у процесі людської діяльності. Головні етапи розвитку української культури.

Взаємозв'язок суспільства та культури. Історичний процес як рушій культурного розвитку. Суспільна свідомість певних епох як складова культури. Українська державність за часів Київської Русі. Взаємозв'язок між культурою і прогресом. Поняття культурної еволюції та революції.

Українська культура в світовій перспективі посідає важливе місце, вписуючи себе в різноманітні культурні регіони планети. Слов'янський культурний простір, у якому активно функціонує українська культура, також сприяє її взаємодії з іншими національними традиціями. Внесок українців у світову культурну спадщину є суттєвим і багатограним.

Історико-культурологічна думка українського народу відображає глибоке осмислення власної культурної самобутності. Впливові постаті, такі як Г. Сковорода, Т. Шевченко, а також представники «кирило-мефодіївців» і «Руської трійці», разом з І. Франком, І. Огієнком, Д. Яворницьким, Д. Антоновичем, Д. Донцовим та М. Поповичем, відіграли значну роль у формуванні напрямів культурного розвитку українського народу, підкреслюючи унікальність та глибину української традиції.

### **Питання до семінару**

1. Предмет, мета, завдання та структура курсу.
2. Поняття слова «культура», її форми.
3. Внесок української культури у світовий розвиток.

### **Написати доповідь або есе на одну з запропонованих тем**

- Розвиток цивілізації і культури
- Буття людини в системі культури
- Вплив освіти і культури на розвиток суспільства

### **Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи**

*У першому питанні* необхідно визначити предмет «Історія та культура України», а також окреслити основні завдання і цілі, які слід досягти під час його вивчення. Основна мета курсу полягає в поглибленні знань про історію та культуру нашої країни, а також у виявленні самобутності українського народу. Важливим аспектом наукової періодизації розвитку української культури є чітке визначення її носія – українського народу – та історичних умов, що сприяли формуванню української нації. Аналіз світоглядних уявлень, цінностей, ідеалів етносу, його соціального життя, а також специфічних форм культурно-творчої діяльності і звичаєвого права допомагає зрозуміти умови, за яких вони розвивалися. Отже, історія національної культури є діалогом між поколіннями українського народу, який передає набуті знання з покоління в покоління.

Завдання курсу полягає в детальному вивченні кожної теми, що слугує основою для подальшого освоєння наступних.

*У другому питанні* потрібно охарактеризувати предмет і обґрунтувати його значення як фундаменту для вивчення гуманітарних дисциплін на першому курсі. Знання історії дозволяє усвідомити, як жити і які дії необхідні для розвитку нашої Батьківщини, а також як захищати її від ворогів, які заздять нашому поступальному цивілізаційному розвитку.

*У третьому питанні* потрібно розглянути основні типи культури, пояснити поняття агрегатного стану культурного розвитку, його значення та відмінності. Також варто продемонструвати, яким чином типи культури впливають на розвиток української нації.

### **Завдання для додаткового опрацювання**

**Складіть словник термінів:** агностицизм, антропологія, алегорія, анфілада, бароко, боді-арт, вертеп, готика, культура, культурний ареал, культурний процес, літопис, масонство, енеоліт, історичні джерела, колонізація, мезоліт, неоліт, палеоліт, політика, цивілізація, еволюція.

### **Література до теми:**

1. Греченко В. А. Історія української культури: навч. посібник для студентів ВНЗ. Київ : Кондор-Видавництво, 2018. 351 с.
2. Зінкевич Р. Д. Історія державності та культури України: навч. посібник. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. 238 с.
3. Латигіна Н. А. Історія української культури: хрестоматія: навч. посібник (для студ. вищ. навч. закл.). Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2022. 303 с.

## **Тема 2**

### **КУЛЬТУРИ ДАВНЬОГО СВІТУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ. ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Археологічні знахідки матеріальної та духовної культури на території України, що датуються палеолітом і мезолітом, відзначають важливі етапи в історії. Неолітична революція стала ключовим моментом у розвитку суспільства. «Кам'яна могила» є пам'яткою давньої культури, що має світове значення.

Трипільська цивілізація, що представляє неолітичну землеробську культуру України, була вперше відкрита В. Хвойкою. Трипільські поселення, житло та побут відображають унікальні аспекти життя цієї культури, а їх вірування і світогляд демонструють важливість Трипільської культури як вираження української ідентичності в контексті світової культурної спадщини.

Культура бронзової доби проявляється через кургани та кам'яні стели, а також через «кам'яні баби», що розташовані на території України. Археологічна культура Скіфії відзначається своєю міфологією та матеріальними артефактами, зокрема, «золотом скіфів» – золотими прикрасами, такими як пектораль, шолом і меч з золотими піхвами.

Елліністичні колонії Північного Причорномор'я, такі як Ольвія, Херсонес, Пантікапей і Тіра, також відіграли важливу роль у культурному житті регіону, впливаючи на скіфів та інші племена Східної Європи.



Необхідно визначити поняття «етногенез» та розглянути основні теорії його розвитку серед слов'ян (автохтонна та індоєвропейська). Перші письмові згадки про слов'ян, а також їх матеріальна і духовна культура, формували основи їхньої ідентичності.

Важливими є українські культурні традиції, що становлять побутову основу національної культури України.

### **Питання до семінару**

1. Трипільська цивілізація. Доба первісного суспільства.
2. Античні міста-поліси Північного Причорномор'я та Криму.
3. Східні слов'яни. Перші протодержавні утворення (Куявія, Славія, Артанія).

### **Написати доповідь або есе на одну із запропонованих тем**

1. Соціокультурна динаміка появи раннього суспільства на території України.
2. Трипільська культура – протоцивілізація на теренах України.
3. Держава Велика Скіфія.
4. Еллінські колонії Причорномор'я та Боспорське царство на території Північного Причорномор'я.
5. Східнослов'янські племена в додержавний період.

### **Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи**

У першому питанні слід охарактеризувати етапи розвитку первісного суспільства, включаючи виникнення магії, вірувань та тотемізму. Варто зазначити, що первісний культурний розвиток не призвів до появи писемності, оскільки для цього були необхідні певні соціально-економічні та культурні передумови. Лише з розвитком суспільства виникла потреба в письмовій комунікації.

Особливо важливо підкреслити, що трипільська культура є виключно українською. Про це свідчать численні археологічні знахідки: кераміка вражаючої краси, прямокутні будівлі з розписаними стінами, а також рушники з традиційною вишивкою – основні риси цієї надзвичайно багатой культури, що сформувалася на українських землях.

Необхідно оцінити неолітичну революцію, що стала каталізатором переходу від привласнюючих форм господарства (збиральництво, мисливство, рибальство) до відтворювальних форм (землеробство та скотарство).

У другому питанні слід з'ясувати, до якого періоду належать початки формування етнічних спільнот і які етапи їх розвитку. Важливо

визначити особливості давніх рабовласницьких держав на теренах України, які були представлені кочовими народами (кіммерійці, скіфи, сармати) та античними містами-полісами (Тіра, Херсонес, Пантікапей, Ольвія). Охарактеризуйте їхній устрій, культуру та соціальні відносини.

1. На межі II та I тисячоліть до н.е. у Північному Причорномор'ї оселилися кіммерійці – найдавніший народ, згаданий Гомером у «Одіссей». Етнічна приналежність кіммерійців залишається нез'ясованою, але існують підстави вважати, що вони були іраномовним населенням. Археологічні дослідження вказують на наявність у них хромосомної гаплогрупи, що досі зустрічається серед населення Ірану та Туреччини.

Основною галуззю господарства кіммерійців було кочове скотарство, яке забезпечувало високу ефективність і створювало значний додатковий продукт. Це дозволяло формувати військові кінні загони, здатні здійснювати далекі грабіжницькі рейди, навіть до Передньої Азії. Кіммерійці першими в Україні освоїли технології залізного виробництва з болотяних руд та металообробки, що суттєво покращило озброєння їхніх кінних дружин.

2. Античні міста-держави Північного Причорномор'я відігравали значну роль в історії України. Як невід'ємна частина античної цивілізації, вони розвивалися в тісному контакті з місцевим населенням регіону. Протягом тисячоліття це населення відчувало вплив високорозвинутої античної культури, що сприяло прискоренню його соціально-економічного та культурного прогресу.

Заселення Північного Причорномор'я *греками* відбувалося на фоні формування рабовласницького ладу та відносного перенаселення в Греції. Колонізації відбувалися організовано, зазвичай з заснуванням нових колоній. В основному сюди прибували безземельні селяни, ремісники та торговці. Вже в перші століття колонізаційних процесів (VII–VI ст. до н.е.) чітко визначилися грецькі центри, які активно займалися заснуванням колоній.

Під час античної колонізації в Північному Причорномор'ї сформувалися *чотири ключові осередки. Першим із них стало побережжя Дніпро-Бузького та Березанського лиманів*. Завдяки вигідному географічному положенню тут вдалося встановити активні торговельні зв'язки з землеробами Лісостепу та кочовими народами Степу.

У другій половині VII століття до н.е. греки заснували на острові Березань (тоді ще півострів) поселення Борисфеніда. У першій половині VI століття до н.е. на правому березі Бузького лиману, неподалік від

місця його злиття з Дніпровським лиманом (поряд із сучасним селом Парутіно Очаківського району Миколаївської області), вихідці з Мілета заклали Ольвію – згодом одне з трьох найбільших давньогрецьких міст Північного Причорномор'я.

*Другий осередок античної цивілізації на Півдні України сформувався в районі Дністровського лиману*, де знаходилися міста Ніконій (недалеко від сучасного села Роксолани Одеської області) та Тіра – на західному березі лиману, в північній частині сучасного Білгорода-Дністровського (де в середньовіччі була збудована фортеця).

*Третій осередок античної цивілізації виник у Південно-Західному Криму*, де головним містом став Херсонес Таврійський, розташований на західній околиці сучасного Севастополя. Його заснування датується 24-21 роками до н.е. Протягом всієї античної епохи Херсонес відігравав важливу роль як економічний, політичний і культурний центр, що мав значний вплив на розвиток місцевого тавро-скіфського населення. Окрім Херсонеса, у цьому регіоні Криму також знаходилося місто Керкінітіда (сучасна Євпаторія). Четвертий центр античної культури в Північному Причорномор'ї виник на Керченському й Таманському півостровах.

У цьому регіоні були зведені міста Пантікапей (сучасна Керч), Феодосія, Фанагорія (поблизу нинішньої станиці Сінна на Таманському півострові), Гермонаса (тепер станиця Таманська) та Горгіппія (сучасна Анапа). Більшість з цих міст була заснована в VI столітті до н.е. вихідцями з іонійських міст. У V столітті до н.е. вони об'єдналися в Боспорську державу, до складу якої також увійшли місцеві племена.

Античні міста-держави Південної України, за своєю політичною структурою та адміністративно-територіальним устроєм, були аналогічні грецьким полісам і, за винятком Боспору, представляли собою рабовласницькі демократичні республіки. Місто виконувало роль політичного, економічного та культурного центру держави, а навколо нього розташовувалася хори – сільськогосподарська округа.

Протягом своєї історії міста-держави Північного Причорномор'я підтримували активні культурні, економічні та політичні зв'язки з Грецією та Римом. Залежність від метрополії часто викликала суперечності, які іноді призводили до реальних військових конфліктів.

У третьому питанні слід навести приклади археологічних артефактів, що підтверджують давню історію слов'ян, їхні вірування та високий рівень культури. Пояснить, чому в арабських хроніках згадуються три східнослов'янські племена: Куявія, Артанія та Славія, в той час як ці дані відсутні в слов'янських літописах. Також варто

зазначити, коли в Україні були зафіксовані перші археологічні знахідки, що свідчать про її багатство на археологічні артефакти.

Більшість науковців вважають, що прабатьківщиною слов'ян є територія між середнім Дніпром, Прип'яттю, Карпатами та Вислою. Таким чином, до праслов'янських культур відносять більшість археологічних спільнот, що виникли між Дністром, Одером, Прип'яттю та Північним Причорномор'ям з енеолітичного періоду. Це дозволяє зрозуміти, чому в I тисячолітті н.е., напередодні виникнення першої східнослов'янської держави – Київської Русі, на українських землях вже проживало населення з давніми традиціями, віруваннями, звичаями та розвиненою матеріальною культурою.

Слов'яни утворилися як окрема етнічна спільнота на рубежі нової ери. Їхня територія розташовувалася від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, охоплюючи регіони від річки Прут і Карпат до річки Західний Буг на заході та річки Дон і верхів'я Дніпра на сході. Перші письмові свідчення про слов'ян зустрічаються у працях римських авторів I-II століть н.е., таких як Пліній Старший, Тацит і Птоломей, які вказують на їх як венедів. У середині I тисячоліття н.е. почалося розселення слов'ян у північно-східному, південному та південно-західному напрямках.

Існує три основні гілки загальнослов'янської спільноти:

1. Східна (до якої належать українці, білоруси та росіяни),
2. Західна (представлена майбутніми поляками, чехами, словаками та лужицькими сербами),
3. Південна (включає сербів, хорватів, словенців, болгар, боснійців, македонців та чорногорців).

Східна гілка слов'ян, у свою чергу, розділяється на три частини:

1. південно-західну,
2. західну,
3. північно-східну, які відповідають сучасним українцям, білорусам і росіянам.

Нині слов'яни становлять найбільшу групу споріднених народів у Європі.

Східні слов'яни уникали будівництва житла на місцях, де раніше проходили шляхи або знаходилися останки людей, які стали жертвами звірів чи ворогів. Усі слов'янські житла мали характерну особливість: їх заглиблювали в землю на 30-80 см, іноді до твердих ґрунтів. Для будівництва використовували дерев'яні зруби, а дахи покривали деревом або соломою. Таке житло було затишним взимку і прохолодним влітку. Обов'язковою складовою слов'янського дому була

піч, виготовлена з каменю або глиняних блоків. Зазвичай хата містила сіни та дві кімнати, що в цілому нагадувало селянське житло в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

У середньовічний період слов'яни використовували не лише глиняний, а й дерев'яний посуд. Дерев'яні миски, чарки, ступи, відра та діжки, а також вироби з берести були широко поширені, хоча, на жаль, до наших часів не дійшли. Серед керамічного посуду, що виготовлявся на гончарному крузі, можна було знайти різні горщики, миски, сковорідки та кухлі, які ставили в піч із низьким склепінням. Ця особливість відрізняла посуд слов'ян від начиння інших народів, які часто використовували підвішені над вогнищем котли.

Сучасні дослідження мають обмежені дані про одяг східних слов'ян, оскільки в ранній період серед них існував звичай кремації. Можна припустити, що основні характеристики їх костюмів були схожі на селянський одяг епохи Київської Русі. Для реконструкції цього одягу використовують збережені металеві елементи (фібули, пряжки, бляшки) та зображення на фресках. На цих зображеннях люди з'являються в сорочках з вишитими маніжками і довгими рукавами, а також у гостроносих постолах.

Етнографи вважають, що елементи традиційного одягу, такі як тунікоподібні сорочки, одяг типу плаhti, набірні пояси, прості ювелірні прикраси та постолі, мають глибокі корені в історії. Подібний одяг також був поширений серед інших європейських народів. Починаючи з VIII століття, у слов'янських племен спостерігається підйом ремесел. Виникає відокремлення металургії від ковальства, створюються невеликі виробничі центри, активно використовуються вироби з кольорових металів. Багато бронзових предметів – це прикраси та деталі одягу. Бронзу також застосовували для виготовлення проколов, голок, пінцетів і хірургічних ножів. Ремесла, такі як гончарство, прядіння, ткацтво та обробка шкіри, каменю і дерева, залишалися в основному в рамках родинного промислу, задовольняючи потреби сім'ї. Основною галуззю економіки залишалося сільське господарство. Серед злаків вирощували пшеницю різних видів, ячмінь, просо, овес і жито, а також бобові, зокрема горох.

Значною частиною землеробства була двопільна система. Товарне виробництво хліба набуло розвитку, і його вирощували не лише для обміну на інші продукти праці, а й для продажу за гроші – спершу римські, а згодом візантійські. Розвиток скотарства підтверджується знахідками кісток домашніх тварин, переважно великої рогатої худоби. Черняхівці також розводили свиней, кіз, овець і коней. Водночас кісток

диких тварин виявлено вкрай мало, що свідчить про незначну роль полювання в їхньому господарстві.

**Складіть словник термінів:** акваторія, архонт, барбарос, варвари, віче, дикунство, епос, звіриний стиль, капище, кераміка, колонізація, матріархат, мозаїка, музи, пантеон, цивілізація, язичництво.

### Заповнити таблиці за наданим зразком

Впишіть 4-6 найвідоміших пам'яток скіфського золота – за схемою:

| № | Скіфська пам'ятка з коштовного металу | Місце знайдення (курган, область)         |
|---|---------------------------------------|-------------------------------------------|
| 1 | Золота пектораль                      | Товста могила (Нікопольщина, Дніпр. обл.) |
| 2 |                                       |                                           |
| 3 |                                       |                                           |
| 4 |                                       |                                           |
| 5 |                                       |                                           |

Заповніть таблицю основних проукраїнських (язичеських) богів дохристиянської доби за наступною схемою (6-8 імен):

| № | Ім'я бога | Сфера його покровительства                                |
|---|-----------|-----------------------------------------------------------|
| 1 | Перун     | Володар неба, повелитель грому і блискавки, бог родючості |
| 2 |           |                                                           |
| 3 |           |                                                           |
| 4 |           |                                                           |
| 5 |           |                                                           |

### Література до теми:

1. Мицик Ю. А., Бажан О. Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.
2. Гальчун О. В. Літературна історія ранніх епох: практикум: навч. посібник. Київ : КУ ім. Б. Грінченка, 2022. 532 с.
3. Горбаненко С. А. Побудова магія східних слов'ян за археологічними даними: нариси. Київ : Наукова думка, 2020. 176 с.

**Тема 3**  
**КИЇВСЬКОЇ РУСЬ, ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА**  
**(друга половина IX – перша половина XIV ст.).**  
**ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА**

Поява держави Київська Русь. Аскольд та Дир в літопису «Повість минулих літ». Наступні керманичі країни. Київ – культурна столиця Русі. Запровадження християнства, його вплив на культуру. Візантійські традиції в культурі Русі. Нова християнська княжа культура та язичницький фундамент народної традиції. Володимир Великий та Ярослав Мудрий – прийняття християнства та розвиток країни.

Церковнослов'янська книжна мова (Кирило та Мефодій) і розвиток писемності, освіти. Піднесення правової культури («Руська правда» Ярослава Мудрого.)

Традиція літописання, література: «Слово про Ігорів похід». Героїчні образи усної народної творчості.

Софіївський собор у Києві – перлина давньоукраїнської архітектури. Архітектура Києва («Золоті ворота», собори та церкви, Києво-Печерська лавра), інших княжих центрів (Чернігова, Володимир-Волинського, Новгорода тощо). Церковна культура: іконопис, книжкова мініатюра.

Удільна роздробленість Київської Русі. Дві причини занепаду країни. Вдале географічне становище появи спадкоємиці Київської Русі – Галицько-Волинського князівства. Організація державної влади та економічний розвиток Галицько-Волинської держави. Піднесення культури Галицько-Волинського князівства в кін. XII – I пол. XIV ст. Причини занепаду країни. Історичне значення Київської Русі та Галицько-Волинської держави для історії.

**Питання до семінару**

1. Теорії походження Київської Русі.
2. Князівська влада (від Олега до Ярослава Мудрого)
3. Історія та культура. Галицько-Волинське князівство

**Написати доповідь або есе на одну із запропонованих тем**

1. Теорії походження Київської держави.
2. Місце Київської Русі в історії Європи.
3. Поле діяльності князя Ярослава Мудрого.
4. Християнська княжа культура та язичницький народний світогляд.

5. Визначні успіхи Данила Галицького в державному будівництві, військовій справі, дипломатичній сфері та міжнародних відносинах.

6. Заснування міста Львова та правління нащадків Данила Галицького.

### Заповнити таблиці за наданим зразком

Впишіть головні храми 7 княжих центрів – за схемою:

| № | Князівство, місто    | Назва собору або церкви | Час спорудження |
|---|----------------------|-------------------------|-----------------|
| 1 | Київ                 | Десятинна церква ...    | X ст. ...       |
| 2 | Чернігів             |                         |                 |
| 3 | Переяслав            |                         |                 |
| 4 | Володимир-Волинський |                         |                 |
| 5 | Новгород             |                         |                 |
| 6 | Суздаль              |                         |                 |
| 7 | Володимир-на-Клязьмі |                         |                 |

Назвіть 6-8 найвідоміших середньовічних фортець України – за схемою:

| № | Фортеця           | Місце знаходження (місто або регіон) | Час спорудження |
|---|-------------------|--------------------------------------|-----------------|
| 1 | Хотинська фортеця | Запоріжжя                            | 1556            |
| 2 |                   |                                      |                 |
| 3 |                   |                                      |                 |
| 4 |                   |                                      |                 |
| 5 |                   |                                      |                 |

### Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи:

У першому питанні розгляньте умови, що сприяли формуванню державності у східних слов'ян. Це включає відокремлення ремесел від сільського господарства та зародження товарного виробництва. Також ознайомтеся з основними теоріями походження Русі, такими як норманська, антинорманська, хозарська та інші.

Теорії походження Київської Русі:

1. **Норманська теорія.** У першій половині XVIII століття до Петербурзької академії наук з Німеччини прибули вчені Байєр і Міллер. Вони стверджували, що державність Київської Русі була створена норманами (варягами). Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що слов'яни не були спроможні самостійно заснувати свою державу. Твердження Байєра і Міллера базувалися на даних з «Повісті минулих літ», де зазначалося, що Русь була одним із варязьких племен, а також



те, що сама назва «Русь» має норманське походження.

2. **Теорія українських вчених.** Проти норманської теорії активно виступав Михайло Ломоносов. Серед українських науковців, які заперечували цю гіпотезу, були О. Потебня, М. Максимович, М. Грушевський та І. Крип'якевич. Зокрема, знані науковці Грушевський і Крип'якевич підкреслювали, що на момент приходу варягів у слов'ян вже існувала власна державність. Як зазначається в літописах, рід Кия правив довгий час, проте згодом вимер, що свідчить про наявність розвиненого політичного устрою до норманського впливу.

3. **Хозарська теорія.** У середині VII століття тюркомовні племена створили в низов'ях Дону та Волги, а також на Північному Кавказі потужну державу – Хозарський каганат. У VIII столітті ця держава підпорядковувала собі слов'янські племена, такі як поляни, сіверяни, радимичі та в'ятичі. Ці історичні факти стали основою для формулювання гіпотези про хозарське походження Київської Русі. Виникнення цієї теорії було зумовлене конкретними політичними умовами, зокрема прагненням протистояти ідеологічній політиці Москви. П. Орлик, намагаючись підкреслити незалежність історії України від Московії, стверджував, що хрещення «хозар-козаків» відбулося раніше і що вони стали частиною цивілізованого світу, не маючи жодного зв'язку з азійським деспотизмом, характерним для Москви.

4. **Кельтська теорія.** Цю концепцію про походження Русі висунув видатний український політик та правознавець Сергій Шелухін (1864-1938) наприкінці 1920-х років. Він стверджував, що народ «русь», згаданий літописцем поруч з англами та галлами, можна ідентифікувати з рутенами (Rutheni) – кельтським племенем, яке було описане Ю. Цезарем у I столітті до н.е. на півдні Галлії, в регіоні між річками Рона та Гаронна. Шелухін також вказував, що рутени отримали свою назву від території, що слугувала важливим шляхом (route) для народів, які проходили через Галію.

Далі складіть послідовність основних етапів, які пройшла держава в своєму розвитку. Підготуйте розповіді про життя князів Аскольда та Діра, Олега, Ігоря, Ольги, Святослава Хороброго, Володимира Великого, Ярослава Мудрого. Не забуваючи, що всі вони багато чого додали до скарбниці української історії.

Проаналізуйте причини і наслідки роздробленості Русі. Зверніть увагу на появу етноніма «Україна» («Київський літопис»), порівняйте різні версії його походження. Не забуваємо про дві причини занепаду Держави – князівські міжусобиці, та татаро-монгольська навала на Русь.

У другому питанні розгляньте, як християнство поширювалося на

українських землях, його утвердження та перемогу над язичництвом. Важливо звернути увагу на вплив цього процесу на розвиток освіти, архітектури та мистецтва, а також на роль релігійних реформ, що здійснили Володимир Великий і Ярослав Мудрий. Християнство стало важливим чинником, що сприяв прогресу держави та покращенню її міжнародного іміджу.

Прийняття християнства мало вирішальний вплив на подальший розвиток Київської Русі:

1. Нова релігія призвела до остаточного занепаду родового ладу та сприяла формуванню і зміцненню феодальних відносин серед східних слов'ян. Християнство, як релігія класового суспільства, легітимізувало владу панівної еліти і соціальну стратифікацію, закріплюючи феодальну систему. Водночас, християнство проголошувало рівність всіх людей перед Богом, закладаючи основи для нових ідеологічних моделей, у тому числі антифеодальних рухів.

2. Православ'я стало потужною основою для формування централізованої самодержавної держави. Наприкінці 80-х років X ст. Русь залишалася слабо консолідованою, поліцентричною структурою, що зберігала свою єдність завдяки військовій силі великих князів. Проте проведення адміністративних та релігійних реформ значно змінило ситуацію. Вони не лише сприяли централізації, а й послабили сепаратизм місцевих князів, закріпивши владу київського князя як основи політичної системи Русі.

3. Прийняття християнства також сприяло підвищенню міжнародного статусу держави. Хрещення Русі та шлюб Володимира з Багрянородною, сестрою візантійського імператора, інтегрували його в коло європейських правителів, відкриваючи шляхи до визнання Русі християнською спільнотою. Відтоді великий князь здобував статус повноцінного суб'єкта міжнародного права, і кордони його держави стали вважатися недоторканими. До того ж, запровадження нової віри не призвело до ідеологічної або політичної залежності від Константинополя. Навпаки, воно сприяло налагодженню і розширенню плідних зв'язків, побудованих на принципі рівноправності, з багатьма європейськими країнами. Це підтверджують тісні контакти з Німеччиною, Польщею, Швецією, Римом. Після християнізації Русь була навіть тісніше пов'язана із Заходом, ніж із Візантією, про що свідчать численні шлюбні угоди династії Рюриковичів. Зокрема, протягом X – XIII ст. вони уклали 83 шлюби з представниками західноєвропейських родин, а з членами візантійських династій лише 12. Під впливом християнства відбулася суттєва трансформація світогляду та сприйняття

дійсності населення Давньоруської держави. Язичницька віра була характерна обожненням природних сил, що часто викликало страх і тривогу у людей. Християнство ж, проголошуючи Бога як надприродну силу, що контролює світ, звільнило людей від цього страху. З часом акценти в релігійних уявленнях змістилися з зовнішніх обрядів на внутрішній світ людини, що надало їй більше свободи у виборі поведінки. У концепції справедливої розплати в потойбічному світі відбулися зміни, що позитивно вплинули на моральні норми та звичаї ранньофеодального суспільства: стосунки між людьми стали м'якшими, було зменшено полігамію, засуджувалися звичаї родової помсти, а ставлення до бідних, зокрема рабів, стало гуманнішим.

4. Нова віра заклала основи для культурного відродження, сприяючи розвитку писемності, літератури, архітектури та мистецтва. Прийняття християнства стало справжньою культурною революцією. У X столітті Візантійська імперія була однією з найрозвиненіших країн Європи. Приймавши християнство, Київська Русь швидко перейняла найкращі досягнення візантійської культури. Таким чином, впровадження християнства на Русі стало безсумнівно прогресивним явищем, що сприяло зміцненню феодальних відносин, розвитку державності, підвищенню міжнародного статусу та культурному збагаченню.

**У третьому питанні** розгляньте князівства, що існували на території України під час доби роздробленості Київської Русі. Особливу увагу приділіть розвитку Галичини та Волині, а також основним етапам формування Галицько-Волинського князівства. Усього можна виділити п'ять ключових етапів його історії, що є важливими для розуміння цього періоду.

Сучасні дослідження відзначають Галицько-Волинське князівство як типовий приклад середньовічної східноєвропейської держави. Серед численних князівств, що існували в той час, до державних утворень відносять ті, що охоплювали значні території, вели активну міжнародну політику, мали економічно та політично розвинуті міста, розгалужену мережу торговельних шляхів, багатогалузеве господарство, висококваліфіковане ремісництво, ефективну систему управління, кодифіковані закони, офіційну державну релігію та визначені титули правителів. Ці характеристики яскраво відображаються у Галицько-Волинському князівстві, що, засвоївши чимало досягнень культури Київської Русі, наприкінці XII – на початку XIII століття стало потужним політичним утворенням, що за розмірами не поступалося Священній Римській імперії.

Галицько-Волинське князівство стало одним із найбільших

політичних утворень під час занепаду Київської Русі. Його територія охоплювала Галицьку, Перемишльську, Звенигородську, Тереховлянську, Володимирську, Луцьку, Белзьку, Холмську та Берестейську землі, а також Пониззя (пізніше відоме як Поділля). До складу князівства входили також території між Східними Карпатами, Дністром і Дунаєм – Шипинська та Берладська землі, з яких пізніше утворилося Молдавське князівство.

Галицько-Волинські правителі в різні етапи своєї історії тримали під васальною залежністю ряд інших князівств, зокрема Київське (у 1203-1205 та 30-ті роки XIII століття), Турово-Пінське, Городельське, Чорну Русь, а також території ятвягів (50-ті роки XIII століття). На заході їх вплив поширювався на території поблизу Любліна (1244, 1302) і частину Закарпаття (1262). Загальна площа Галицько-Волинської держави сягала 320-330 тисяч квадратних кілометрів. Її правителі використовували титули «великий князь», «король», «самодержець всієї Русі», що є свідченням їх значного впливу на міжнародну політику.

Діяльність представників династії Романовичів, зокрема Романа Мстиславича, Данила Романовича, Лева Даниловича та Юрія Львовича, відіграла важливу роль у формуванні державності. Папа Римський надіслав корону Данилі Галицькому, підтверджуючи його статус і авторитет, але його сину не було надано такого ж визнання – це було пов'язано з політичними обставинами та боротьбою за вплив у регіоні.

Галицькі бояри, протягом своєї історії, постійно виступали проти князівської влади. Це протистояння виявлялося в їх прагненні зберегти автономію та владу, що зрештою призвело до політичної дестабілізації та занепаду князівства у 1240 році. Конфлікти між боярами і князями послабили центральну владу, що сприяло зовнішнім загрозам і впливу з боку інших держав.

**Складіть словник термінів:** агіографія, верв, віче, вотчина, глаголиця, держава, дружина, етнос, закупи, ізгої, ікона, мозаїка, монархія, монастир, пантеон, полюддя, Руська земля, скань, смальта, смерди, тризна, триумвірат, федерація, язичництво.

#### **Література до теми:**

1. Плохій С. М. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності (з англ. пер. Ключко Р.). Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 509 с.
2. Горбаненко С. А. Побудова магія східних слов'ян за археологічними даними: нариси. Київ : Наукова думка, 2022. 176 с.
3. Огієнко І. С. Дохристиянські вірування українського народу. Київ : ЦНЛ, 2020. 424 с.

#### Тема 4

### ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО

**Річ Посполита та Велике Князівство Литовське.** Завоювання українських територій польськими військами призвело до асиміляції староруських князівських родів, що суттєво вплинуло на соціальну структуру. Український народ почав активно боротися за збереження своєї культурно-релігійної ідентичності в умовах зовнішнього тиску.

Однією з ключових подій цього періоду стала **Берестейська унія**, що мала значні причини та наслідки. Вона була спробою об'єднання православної церкви з Римською, але спричинила також розкол серед українського суспільства, посиливши конфлікти між православними та уніатами.

У цей час на українських землях почали активно розвиватися культурно-національні рухи. Впровадження нових гуманістичних і просвітницьких ідей, зокрема через постаті таких діячів, як **Юрій Дрогобич**, стало важливим етапом у розвитку української культури в XVI столітті. **Львівський «Ренесанс»** виявився справжнім осередком культурної діяльності, що супроводжувався зростанням ролі міст і братств, а також православних шкіл, які захищали національну культуру від польсько-католицького впливу. Полемічна література активно обговорювала ці питання, відзначаючи діяльність таких діячів, як **Іван Вишенський**.

Серед важливих культурних досягнень варто відзначити **«Острозьку академію»**, що стала одним із перших вищих навчальних закладів в Україні. Вона сприяла розвитку української освіти та літератури, а також формуванню героїчного епосу, кобзарства та козацьких дум.

**Книжкове мистецтво** також зазнало значного розвитку в цей період. Важливою пам'яткою є **«Пересопницьке Євангеліє»**, що свідчить про високий рівень духовної культури. **Іван Федоров**, засновник українського друкарства, зробив величезний внесок у становлення книговидавництва.

**Києво-Могилянська академія** стала ключовим осередком освітнього і культурного життя Східної Європи. Її випускники, зокрема **Ф. Прокопович** та **Д. Туптало**, суттєво вплинули на розвиток української культури, навіть у межах Московії.

У сфері архітектури проявилися готичні впливи, що позначилися на оборонній архітектурі України-Русі. Стародавні замки та фортеці, а також розписи та іконопис у церквах стали важливими складовими культурної спадщини цього періоду.

**Козаччина** виступала важливим культурним явищем та ключовим фактором у розвитку української історії в XV – XVII століттях. В особі **Б. Хмельницького** виявилася національно-визвольна боротьба українського народу, що стала важливою віхою в історії країни. Історичні хроніки, зокрема козацькі літописи, документували побут і життя козацтва, а **Д. Яворницький** став основоположником історичної літератури про запорозьке козацтво, який систематизував знання про цей період, розвивав історично-музейну справу.

У сфері української культури періоду бароко простежуються характерні риси, що відрізняють його в різних регіонах. **Іван Мазепа** виступав як меценат, підтримуючи розвиток мистецтв і архітектури, церковного будівництва. У цей час формувалися різні типи храмів, зокрема видатні зразки мурованої та дерев'яної архітектури. Серед відомих архітекторів цього періоду можна згадати **І. Григоровича-Барського** та **С. Ковніра**. Одним із шедеврів народної дерев'яної архітектури став **Новомосковський собор** на Дніпропетровщині.

Барокова література, зокрема «**Шкільна драма**», також відігравала важливу роль у розвитку культури. Творчість українських авторів, таких як думи та історичні пісні, збагачувала усну народну спадщину. Музична культура цього періоду представлена такими постатями, як **Д. Бортнянський**, **М. Березовський** та **А. Ведель**, які значно вплинули на розвиток музичного мистецтва.

Розквіт гравюри, іконопису та портретного живопису, зокрема парсун, свідчить про художню активність цього періоду. Важливим представником української філософської думки став **Григорій Сковорода**, який заклав основи нової філософії в Україні.

### **Питання до семінару**

1. Українські землі у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої. Формування козацтва та Запорізької Січі.
2. Розвиток культури. Козацьке бароко.
3. Філософська думка. Г. Сковорода.

### **Написати доповідь або есе на одну із запропонованих тем**

1. Політика литовських князів в Україні.
2. Грюнвальдська битва (1410), участь у ній українців, її наслідки.

3. Магдебурзьке право в Україні.
4. Унії в Україні: Кревська, Люблінська, Берестейська, їх наслідки.
5. Релігійні конфесії та церква в Україні в литовсько-польську добу.

### Заповнити таблиці за наданим зразком

Позначте досягнення українських гуманістів і просвітників пізнього Середньовіччя: Юрія Дрогобича, Павла Русина, Ст. Оріховського, Мелетія Смотрицького, Памви Беринди:

| № | Постать                | Місце діяльності     | Досягнення, твори                   |
|---|------------------------|----------------------|-------------------------------------|
| 1 | Юрій Дрогобич-Котермак | Рим, Болонья, Італія | ректор ...<br>видав 1 друковану ... |
| 2 |                        |                      |                                     |
| 3 |                        |                      |                                     |
| 4 |                        |                      |                                     |
| 5 |                        |                      |                                     |

Зазначте 4-6 архітектурних пам'яток Львівського Ренесансу (XVI ст.):

| № | Назва архітектурної споруди | Автори (архітектори, скульптори) |
|---|-----------------------------|----------------------------------|
| 1 | Будинки на Площі Ринок      | Павло Римлянин та Петр Барбон    |
| 2 |                             |                                  |
| 3 |                             |                                  |
| 4 |                             |                                  |
| 5 |                             |                                  |

### Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи:

У першому питанні розгляньте становище українських земель під контролем Польщі та Литви, аналізуючи їх адміністративно-правовий устрій, соціально-економічний та політичний розвиток. Литовське князівство сформувалося в XIII столітті, коли місцеві племена зазнали трансформацій, пов'язаних із занепадом общинно-родового ладу та переходом до феодальних відносин. З набуттям сили Литва скористалася ослабленням сусідніх регіонів, зокрема українських і білоруських, що дозволило їй значно розширити свої території.

У складі Великого князівства Литовського руські землі займали близько 90 % території, що виглядало парадоксально з огляду на їх попереднє становище. Причини такого швидкого підпорядкування руських земель Литві варто розглянути детальніше:

– Литовське завоювання стало символом звільнення від жорстокого татаро-монгольського ярма. Руські території ослабли під тиском золотоординського іга, що сприяло литовському просуванню на ці землі та їхньому успіху в утвердженні влади.

– Населення руських земель часто обирало Литву як менш небезпечну альтернативу Орді. Місцеві князі та боярство в більшості випадків охоче визнавали владу Литви. Вчені описують цей процес не як військове завоювання, а скоріше як «мирне приєднання» або «тиху експансію».

– Литовській політиці сприяло ослаблення Орди, зокрема її розкол на ворожі фракції в середині 1360–1370-х років. Хоча Золота Орда залишалася потужною, без досягнення політичного компромісу з нею Литва навряд чи змогла б закріпитися на території Південної України-Русі.

Литовські чиновники постійно підкреслювали, що не порушують старих порядків і не вводять нових. Литва зберегла удільну систему князівств, але в багатьох з них Рюриковичів замінили на литовських князів. Вони перейняли військову організацію, методи оборони, традиції зведення фортець, системи господарювання та управління, а також елементи податкової системи, судочинства і навіть українські терміни для посад і станів.

У литовській знаті зростала популярність «руської віри» – так спочатку називали православне християнство в Литві. Закони в Литовській державі формувалися на основі «Руської правди». Литовські роди інтегрувалися з руською аристократією, а уряд Великого князівства Литовського не заважав місцевому населенню зберігати та розвивати свої культурні особливості. Саме тому багато істориків характеризують Велике князівство Литовське як литовсько-руське.

Важливим чинником у цьому процесі стали українське магнатство та дрібне служиле боярство (шляхта), які зміцнили свої позиції завдяки підтримці литовського уряду. Багато членів литовської аристократії вже асимілювалися та злилися з українським суспільством.

Проте в кінці XIV століття відбулася важлива подія – політична унія Литви і Польщі, що призвела до посилення польського впливу на Литву та українські землі. Це стало поворотним моментом у їхньому історичному розвитку.

У цей час існували приклади боротьби за автономію українських земель і збереження національної самобутності. Серед версій виникнення та походження українського козацтва маємо зазначити різноманітні аспекти, пов'язані з соціальною структурою та



економічними умовами того часу.

Серед перших організаторів козащини можна виділити такі постаті, як *Данило Вишневецький* і *Костянтин Остромисл*, які стали основоположниками козацької справи та відіграли важливу роль у формуванні козацького руху.

*Причини виникнення козацтва:*

1. Жорстока експлуатація українського населення з боку шляхетської верхівки Речі Посполитої призводила до того, що люди в селах і містах змушені були шукати порятунку в південно-східних степах України. Народні маси відчували на собі не лише економічний, але й національно-релігійний тиск з боку польської шляхти. Безконтрольна сваволя магнатів супроводжувалася руйнуванням і систематичним винищенням українського населення.

2. Агресія з боку Туреччини та Кримського ханства змушувала прикордонне населення об'єднуватися в військові формування. У XV столітті Україні загрожувала нова серйозна небезпека, адже політика Османського султанату була спрямована на захоплення сусідніх територій, отримання прибутків через данину і податки, а також на захоплення людей у полон для продажу в рабство.

3. В українському суспільстві існували окремі прошарки вільних людей, які займали проміжне становище між незаможною шляхтою та селянством.

4. Важливу організаторську роль виконували місцеві землевласники та урядовці прикордонних районів. Козацтво поповнювалося представниками різних верств населення: селян, міщан та шляхти. Козаки використовували сільськогосподарські угіддя, займалися різними промислами і брали участь у місцевому самоуправлінні. Щоб захистити свої землі від турецько-татарської агресії, вони об'єднувались у військові загони, що завдавали ударів по татарських і турецьких військах, спускаючись по Дніпру на своїх човнах «чайках» для нападів на татарські гарнізони та турецькі кораблі..

У другому питанні розгляньте початок епохи Ренесансу в Європі. Зосередьтеся на розповсюдженні гуманістичних і реформаційних ідей, а також на розвитку науки, освіти, книгодрукування, літератури і мистецтва. Відзначте вплив цих змін на суспільство і культуру.

*Опрацюйте словник термінів:* балада, гуманізм, буржуазія, бунчук, городові козаки, дума, історична пісня, кіш, лава, литаври, Магдебурзьке право, магістрат, паланка, протекторат, рада, реєстр, стани, унія, цехи, шляхта, ярмарок.

### Література до теми:

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2020. 436 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підручник (8-ме вид, перероб. і доп.). Київ : Академія, 2021. 637 с.
3. Семенюк Л. І. Стильові течії українського літературного бароко: до постановки наукової проблеми. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 8(333). С. 150-154.

### Тема 5

## УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ДВОХ ІМПЕРІЙ – РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ (кінець XVII – початок XX ст.). НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

У 60–80-х роках XIX століття в Україні відбулися важливі реформи, що мали значний вплив на суспільство. Причинами цих змін стали як внутрішні соціально-економічні проблеми, так і зростання національної свідомості серед українського населення. Найбільш послідовною з реформ вважається сільськогосподарська реформа, що сприяла скасуванню кріпосного права.

Українська культура в цей період стикалася з жорсткою російською політикою, що прагнула обмежити її розвиток. Імперські утиски проявлялися в русифікації, що включала в себе заборони на використання української мови в офіційних документах. Валуєвський указ та Емський указ стали знаковими документами, що підтверджували цю політику лінгвоциду.

У сфері освіти і науки в Україні почали з'являтися перші університети, такі як Харківський, Київський та Одеський. Цей період також відзначався активною культурно-просвітницькою діяльністю. Організації, такі як «Кирило-Мефодіївське братство» та «Руська трійця», займалися українознавчими дослідженнями, хоча їх підходи й цілі були різними.

Класична українська література розвивалася від творчості І. Котляревського до І. Франка, відображаючи романтизм і реалізм. М. Гоголь, як знакова постать, також відіграв значну роль у формуванні української ідентичності. Т. Г. Шевченко став символом духовного відродження, його поезія та живопис вплинули на формування національної свідомості.

Суспільно-історична думка активно розвивалася, завдяки

діяльності українських громад та видавництв, зокрема «Просвіти». У музиці в цей період відзначався розвиток національної опери, якому сприяв М. Лисенко, а також кобзарство, представлене Остапом Вересаєм.

Становлення українського національного театру, зокрема через діяльність М. Кропивницького та братів Тобілевичів, вказує на зростання інтересу до української драми. Образотворче мистецтво також зазнало змін, з'явилися українські «передвижники», серед яких був І. Репін, що вплинув на розвиток українського живопису.

У цьому контексті важливо згадати меценатів, які підтримували розвиток архітектури та культури в ХІХ столітті. Греко-католицька церква відіграла важливу роль у національному відродженні Західної України, сприяючи розвитку національної свідомості.

Напередодні Першої світової війни українські землі опинилися в межах двох імперій, що суттєво впливало на їх розвиток і подальшу долю.

### **Питання до семінару**

1. Розвиток українського суспільства у ХІХ ст. Причини відтіку представників національної еліти з українських земель до росії.
2. Проведення реформи 60-80 рр. ХІХ ст. у російській імперії. Привід, причини, наслідки.
3. Історичні процеси, пов'язані з національним відродженням на українських землях.

### **Написати доповідь або есе на одну із запропонованих тем**

1. Соціально-економічний розвиток України у ХVІІІ – поч. ХХ ст.
2. Соціально-політичні реформи російської влади кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст.  
(адміністративні, судові, освітянські, аграрні).
3. Таємні масонські організації та рух декабристів в Україні.
4. Політика русифікації в Україні, українське питання в російській Думі.
5. Україна в Кримській війні 1853-1856 рр.
6. Україна в революційних подіях 1905-07 рр. та Першій світовій війні.
7. «Руська трійця», «Кирило-Мефодіївське товариство».

### Заповнити таблиці за наданим зразком

Назвіть 5-6 видатних українських композиторів XIX ст. та їх основні музичні твори (опери, гімн, пісні, симфонії, інше) – за схемою:

| № | Композитор | Назва опери, пісні, іншого |
|---|------------|----------------------------|
| 1 | М. Лисенко | «Наталка Полтавка»         |
| 2 |            |                            |
| 3 |            |                            |
| 4 |            |                            |
| 5 |            |                            |

Поясніть, хто такі Тобілевичі та Гулаки-Артемовські.

| № | Справжнє ім'я            | Псевдонім (якщо існував),<br>родинні зв'язки    | Галузь діяльності,<br>досягнення |
|---|--------------------------|-------------------------------------------------|----------------------------------|
| 1 | Іван Тобілевич           | Іван Карпович Карпенко-Карий, один з 3-х братів | Театр, драматургія, п'єси: ...   |
| 2 | Микола Тобілевич         |                                                 |                                  |
| 3 | Панас Тобілевич          |                                                 |                                  |
| 4 | Петро Гулак-Артемовський |                                                 |                                  |
| 5 | Семен Гулак-Артемовський |                                                 |                                  |

### Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи

У першому питанні проаналізуйте причини промислового перевороту та його наслідки, яким чином залізничний рух сприяв розвитку економіки.

Особливість промислового перевороту в Україні полягала в тому, що з 60-х років XIX ст. у першу чергу почалося будівництво та використання залізниць. З 1863 р. з'являється перша в Наддніпрянської України залізниця – Одеса-Балта для перевезення збіжжя. Уже наприкінці століття довжина залізничних колій в Україні становили 8400 км.

Чому великі промислові підприємства будувалися переважно на українських землях. Тому, що сировина знаходилася поруч і не треба її було доставляти на велику відстань.

У другому питанні потрібно довести, що низький рівень промислового розвитку на західноукраїнських землях призвів до масової еміграції у США. Цю дискусію доцільно почати з аналізу географічного положення цих регіонів, що обумовлювало обмежені

можливості для економічного зростання.

У *третьому питанні* охарактеризуйте діяльність першої організації українського національного відродження у Західній Україні – «Руська трійця», до складу якої входили М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький. Також розглянемо «Кирило-Мефодіївське товариство» та його видатних діячів, таких як М. Костомаров і Т. Шевченко. Ці організації стали важливими складовими частинами українського національного відродження.

*Опрацюйте словник термінів:* ампір, буржуазія, генерал-губернаторство, громади, губернії, декабристи, імперія, класицизм, модерн, монополія, пролетаріат, промисловий переворот, радикали, реалізм, реформа, соціалізм, українофільство.

#### **Література до теми:**

1. Аркас М. Історія України-Русі. К. : Наш Формат, 2020. 436 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підручник (8-ме вид, перероб. і доп.). Київ : Академія, 2021. 637 с.
3. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. Київ : Генеза, 2000. 360 с.

### **Тема 6** **НА ШЛЯХУ ДО СУВЕРЕННОСТІ. ІСТОРІЯ** **ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XX ст.**

Соціально-економічний розвиток українських територій у складі двох імперій, а також етапи імперіалізму та його характерні риси є важливими для розуміння даного періоду. Причини масової еміграції українців за кордон також заслуговують на увагу. У XX столітті українська культура зазнала значних досягнень, але й зіткнулася з численними протиріччями. Культура України в радянський період тісно пов'язувалася з тоталітарними режимами, зокрема сталінським терором. Основні етапи культурного розвитку XX століття включають періоди підйому, зокрема етапи «українізації», а також хвилі репресій і утисків.

Період Української Народної Республіки та революційні зміни створили нові можливості для розвитку національної освіти та науки, де важливу роль відіграли академіки М. Грушевський і В. Вернадський. Політика більшовиків включала «коренізацію» та активний національний підйом у 1920-х роках, що контрастувало з явищем

«Розстріляного Відродження» 1930-х. Також заслуговує на увагу доля церковної культури.

Західні області України мали свої особливості в культурному житті. «Соціалістичний реалізм» визначав мистецтво того часу, а література, музика, кіно та образотворче мистецтво пережили як втрати, так і досягнення. О. Довженко став знаковою фігурою українського кінематографа. «Хрущовська відлига» принесла нові явища в українську культуру, зокрема покоління «шістдесятників», представниками якого були О. Гончар, Л. Костенко та інші. Виникло нове українське «поетичне кіно».

У брежнєвські часи культурне життя було під контролем адміністративно-командних методів. Політика русифікації та діяльність українських діячів культури, таких як В. Чорновіл і В. Стус, у правозахисному русі стали важливими аспектами того періоду. «Перестройка» М. Горбачова також відкрила нові горизонти для національно-культурних процесів. Українська наука в ХХ столітті досягла значних успіхів, зокрема у літакобудуванні та космонавтиці. Хвилі еміграції призвели до появи зарубіжних українців, які стали визначними діячами культури, такими як О. Ольжич, І. Багряний, С. Лифар та інші. Український авангард (К. Малевич, О. Архипенко) також відіграв важливу роль у світовому культурному процесі. Сьогодні українська діаспора продовжує розвивати національну культуру, зберігаючи зв'язок із історичними традиціями та актуальними культурними процесами.

### **Питання до семінару**

1. Революційні процеси на українських землях. Українська національна революція у 1917-1918 рр. Центральна Рада та її Універсали.
2. Гетьманат Скоропадського. Досягнення в культурній сфері. Боротьба за українську державність у 1918-1921 рр.
3. Розвиток культури (освіта, наука, література, мистецтво)

### **Написати доповідь або есе на одну з запропонованих тем**

- Історичні портрети державних та культурних діячів (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський).
- Центральна Рада та її Універсали.
- Брестський мир. Бій під Крутами.
- О. Олесь, П. Тичина, Г. Нарбут, М. Бойчук. Розвиток літератури

і мистецтва.

– Зимові походи Повстанської армії

### Заповнити таблиці за наданим зразком

Назвіть 7-10 видатних культурних діячів, які емігрували за кордон у зв'язку з політичними подіями:

| № | Прізвище       | Фах     | Країна еміграції |
|---|----------------|---------|------------------|
| 1 | М. Грушевський | Історик | Польща           |
| 2 | Д. Антонович   |         |                  |
| 3 |                |         |                  |
| 4 |                |         |                  |
| 5 |                |         |                  |
| 6 |                |         |                  |
| 7 |                |         |                  |

Впишіть культурні установи, засновані в революційні часи – за схемою:

| № | Засновник             | Назва заснованої установи культури    |
|---|-----------------------|---------------------------------------|
| 1 | М. Грушевський        | Академія мистецтв, перший ректор .... |
| 2 | Лесь Курбас, Гнат Юра |                                       |
| 3 |                       |                                       |
| 4 |                       |                                       |
| 5 |                       |                                       |
| 6 |                       |                                       |
| 7 |                       |                                       |

### Методичні вказівки та завдання до самостійної роботи

У першому питанні дайте відповідь, які фактори в російській імперії вплинули на українську національну революцію 1917 року. Аналізуючи основні етапи формування Центральної Ради, варто підкреслити неоднозначність її політики та нерішучість керівників. Наприклад, доцільно навести короткі оповіді про Український національний конгрес, створення військових формувань і взаємини з Тимчасовим урядом.

Історичні постаті, такі як М. Грушевський, В. Винниченко та С. Петлюра, відіграли важливу роль у розвитку української революції. III Універсал Центральної Ради проголосив створення Української Народної Республіки, що стало важливим етапом в історії України. Завершальний період діяльності Центральної Ради, що тривав з березня по квітень 1918 року, також містив уроки та значення її зусиль, включаючи

#### IV Універсал та ухвалення Конституції УНР.

Однак Центральна Рада зазнала поразки, незважаючи на високі гасла, що обіцяли кращу долю для народу. Практично ж залишилися невиконаними основні завдання революції, такі як побудова незалежної держави та захист її від зовнішніх загроз.

*У другому питанні* потрібно розглянути передумови та основну суть гетьманського перевороту Павла Скоропадського. На які соціальні групи він покладався у своєму правлінні? Чому його уряд тривав так недовго? Які сфери соціально-економічного, політичного та культурного життя відзначалися найбільшими успіхами? Які були причини падіння гетьманату Скоропадського?

*У третьому питанні* варто зафіксувати ключові досягнення в освіті, науці, літературі та мистецтві. До того ж, слід розкрити національно-культурну політику УНР в епоху Центральної Ради та Директорії.

*Опрацюйте словник термінів:* Акт Злуки, Антанта, більшовизм, Брестський мир, Варшавська угода, «воєнний комунізм», Генеральний Секретаріат, Державний секретаріат, Директорія, націоналізація, соборність, ультиматум, Установчі збори, Центральна Рада, Четверний союз.

#### **Література до теми:**

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2020. 436 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підручник (8-ме вид, перероб. і доп.). Київ : Академія, 2021. 637 с.
3. Грушевський М. С. Щоденник, 1902-1914: у 2 т. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. 354 с.

#### **Тема 7**

### **ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

**Досягнення та протиріччя 30 років Незалежності. Досягнення української культури:**

1. З'явилися нові види інформаційних засобів і комунікацій, а також виникли нові жанри в мистецтві.
2. Відкриваються нові перспективи для взаємозбагачення культур, оснований на загальнолюдських цінностях.
3. В Україні повертаються твори, книги, архіви та інші культурні



й духовні цінності, що з різних причин були вивезені за межі країни.

4. У мистецтві активно триває процес пошуку нових форм, жанрів і засобів художньої виразності. Модернізм в його численних варіаціях, стилях і напрямках стає характерною рисою цього періоду..

#### **Завдання, що постали перед українською культурою:**

1. Реалізувати концепцію національної школи, що відображала б українські культурні особливості.

2. Підготувати кадри національної інтелігенції, здатні відповідати світовим стандартам.

3. Розширити мережу національних театрів, мистецьких установ і закладів культурно-освітнього спрямування.

4. Збільшити кількість періодичних видань і тиражів книг українською мовою, а також мовами національних меншин, що мешкають в Україні.

5. Відмовитися від залишкового підходу до фінансування культурних проєктів.

#### **Проблеми розвитку культури:**

1. В Україні спостерігається стрімке поширення низькопробної масової культури, що пропагує жорстокість, насильство, порнографію та бездуховність.

2. Державне фінансування культури та освіти поступово зменшується.

3. Скорочується кількість студентів, які можуть навчатися на бюджетній основі, що ускладнює доступ до освіти для дітей з малозабезпечених сімей.

Основні процеси, що відбуваються в культурному житті незалежної України, охоплюють етносоціальні зміни та нові культурні явища. Міжнародні культурні зв'язки відіграють важливу роль, а внесок української діаспори у національне відродження та здобуття незалежності України є суттєвим. Сучасна українська культура відкривається для світових тенденцій, зокрема постмодернізму та масової культури, водночас контактуючи з глобальними викликами та перспективами розвитку першої чверті ХХІ століття.

Становлення національної освіти та науки, а також вища школа в Україні потребують уваги. Важливими є мовні питання, видавнича справа та книжкове мистецтво. Особливості релігійного життя в умовах незалежності також заслуговують на аналіз.

У нових умовах розвиваються література, театр та образотворче мистецтво. Виникає нове українське кіно, представлене такими режисерами, як Ю. Ілленко та І. Миколайчук. Провідними діячами

літератури є О. Забужко, Ю. Андрухович, а театрального мистецтва – Р. Віктюк та Б. Ступка. Музичне і образотворче мистецтво також активно розвиваються в сучасній Україні, формуючи літературно-мистецькі процеси на межі ХХ і ХХІ століть.

Урбаністична архітектура та нові монументи патріотичного спрямування відображають боротьбу за оновлення національної символіки. Правова культура та актуальні питання культурної політики держави містять збереження, відновлення і повернення культурних надбань, реконструкцію національних пам'яток і створення нових музеїв, таких як Художній арсенал.

Українське законодавство в галузі культури, а також пам'ятки культурної спадщини, що входять до списку ЮНЕСКО, потребують активного захисту. Правоохоронна діяльність також відіграє свою роль у підтримці культурного розвитку. Окремою темою залишається російсько-українська війна, що впливає на історію та сучасність країни.

### **Питання до семінару**

1. Проблеми і труднощі. Україна на межі тисячоліть.
2. Сучасна українська культура: Здобутки, втрати, перспективи.
3. Російсько-українська війна, причини та наслідки.

### **Написати доповідь або есе на одну з запропонованих тем**

1. Труднощі, що виникають у Держави та суспільства на перехідному етапі.
2. Проблеми та шляхи вирішення питань зовнішньої політики та міжнародних зв'язків.
3. Проблеми правової культури українського населення.
4. Мовна політика та релігійне життя.
5. Російсько-українська війна. Історія та сучасність.

### **Заповнити таблиці за наданим зразком**

Впишіть у таблицю 10-12 імен членів «Гельсінської спілки» СРСР, «Української Гельсінської групи» України – за схемою:

| <b>№</b> | <b>Ім'я</b>             | <b>Фах</b>            | <b>Доля</b>  |
|----------|-------------------------|-----------------------|--------------|
| 1        | Андрій Сахаров, Росія   | Фізик                 | Заслання     |
| 2        | Микола Руденко, Україна | Письменник, журналіст | Репресований |
| 3        |                         |                       |              |
| 4        |                         |                       |              |
| 5        |                         |                       |              |

Назвіть 6-10 найвідоміших українських письменників ХХ ст., хто з них був репресованим – за схемою:

| № | Письменник   | Літературний напрямок або жанр  | Доля                  |
|---|--------------|---------------------------------|-----------------------|
| 1 | Микола Куліш | Драматург                       | Репресований          |
| 2 | Павло Тичина | Поезія, символізм, соц. реалізм | Радянський письменник |
| 3 |              |                                 |                       |
| 4 |              |                                 |                       |
| 5 |              |                                 |                       |

Наведіть приклади 5-8 знищених та втрачених пам'яток української культури (споруди, храми, бібліотеки, твори тощо), назвіть причини цих втрат:

| № | Знищена пам'ятка                              | Якої доби     | Причини знищення чи втрати                       |
|---|-----------------------------------------------|---------------|--------------------------------------------------|
| 1 | Київський Михайлівський Золотоверхий монастир | Київська Русь | Сталінська політика                              |
| 2 | Бібліотека Києво-Печерської Лаври             | Стара Україна | За наказом царя Петра I перевезена до Петербургу |
| 3 |                                               |               |                                                  |
| 4 |                                               |               |                                                  |
| 5 |                                               |               |                                                  |

Назвіть 4-6 (у кожній колонці) найвідоміших митців незалежної України (письменників, художників, діячів театру, музики, кіно):

| № | Письменники | Художники | Режисери  | Актори    | Музиканти  |
|---|-------------|-----------|-----------|-----------|------------|
| 1 | О. Забужко  | І Марчук  | С. Жолдак | Б. Ступка | Леся Дичко |
| 2 |             |           |           |           |            |
| 3 |             |           |           |           |            |
| 4 |             |           |           |           |            |
| 5 |             |           |           |           |            |

### Методичні рекомендації та завдання для самостійної роботи

У першому питанні розгляньте проблеми та виклики, з якими зіткнулися державотворчі процеси в Україні наприкінці ХХ – на початку

ХХІ століття. Визначте, як зростали кризові явища та масштаби корупції в цей період. Оцініть зовнішню політику, зокрема події в Криму, укладення Хартії про особливе партнерство між Україною і

НАТО, а також російсько-українські відносини. Обговоріть війну з Росією, міжнародну підтримку України з боку США та країн Західної Європи, а також основні бойові дії на території України, зокрема в Бахмуті, Авдіївці та Куп'янську. Важливо зазначити, що одна з ключових помилок президента росії полягає в тому, що він надіслав війська в Україну в 2022 році, вважаючи її такою, як у 2014 році. Дезінтеграція пострадянського імперського простору показує, що Україна залишиться незалежною, що є важливим аспектом нашої історії.

Історія повторюється з жорстокістю, відкриваючи найгірші сторінки минулого. Ми можемо провести паралелі зростання диктатури в Європі перед Другою світовою війною і сучасними тенденціями авторитаризму в Європі, Азії та інших регіонах.

*У другому питанні*, аналізуючи закономірності культурного розвитку, відзначте досягнення та втрати в освіті, науці та літературі. Приділіть увагу проблемам мовної політики та релігійного життя в Україні, особливо в контексті сучасного полікультурного середовища. Відзначте загострення цих питань на сьогоднішньому етапі розвитку нашої держави.

*Складіть словник термінів і понять*: автокефалія, автократія, автономія, авторитаризм, аксіологія, анексія, багатопартійна система, виборча система, герменевтика, глава держави, гласність, гносеологія, голосування, глобалізація, демократизація, децентралізація, інтеграція, інфляція, консенсус, лібералізація, масова культура, плебісцит, профанація, соціалізація, шовінізм.

#### **Література до теми:**

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2020. 436 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підручник (8-ме вид, перероб. і доп.). Київ : Академія, 2021. 637 с.
3. Даниленко В. М., Смольницька М. К. Підручник з історії України: технологія творення. Досвід – 2019: аналіт. доповідь. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 76 с.
4. Дорошко М. С. Історія України. Події. Постаті. Явища : курс лекцій. Київ : Саміт-книга, 2021. 472 с.
4. Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ : Брайт Букс, 2022. 280 с.
5. Грутман Р. Військові злочини проти жінок. Київ, 2024. 272 с.
7. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Київ : КСД., 2023. 400 с.

## **ПРОБЛЕМНІ ЗАДАЧІ**

### **Тема 1. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

**Завдання 1.** Проведіть аналіз і порівняння культурного розвитку в епохи язичництва та християнства. Яким чином прийняття християнства слов'янами істотно покращило їх життя?

**Завдання 2.** Яка назва народу, що вперше згадується в писемних джерелах? Проведіть порівняння з іншими народами.

**Завдання 3.** Розгляньте проблему національної ідентичності. Які механізми підтримки існують у суспільстві?

**Завдання 4.** Оцініть культурну життєздатність української нації. Назвіть кілька чинників, які це підтверджують.

**Завдання 5.** Які фактори сприяють самостійності історичного існування українського народу? Підготуйте аналітичний звіт.

### **Тема 2. КУЛЬТУРИ ДАВНЬОГО СВІТУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ. ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

**Завдання 1.** Чому перші відомості про протодержавні утворення, такі як Куявія, Артанія та Славія, зафіксовані в арабських хроніках, відсутні в європейських?

**Завдання 2.** Чи можна стверджувати, що Київська Русь не визнавалася державою українців на етапі давньоруської історії? Підготуйте аргументацію для підтвердження або спростування цієї тези.

**Завдання 3.** Яка роль російського впливу на культуру України в контексті агресивності? Це міф чи реальність? Проведіть історичний аналіз.

**Завдання 4.** Які основні проблеми та особливості етногенезу українського народу? Сформулюйте самостійний висновок.

### **Тема 3. КИЇВСЬКА РУСЬ, ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА (ДРУГА ПОЛОВИНА IX – ПЕРША ПОЛОВИНА XIV ст.). ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА**

**Завдання 1.** Проаналізуйте діяльність князів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, зазначивши схожість і відмінності в їхній владі?

**Завдання 2.** На історичних прикладах обґрунтуйте, чи Володимир Великий був першим, хто запровадив християнство у своїй державі, чи ця релігія вже існувала на території Київської Русі.

**Завдання 3.** Які наслідки мала унія між Папою Римським та

Данилом Галицьким?

**Завдання 4.** Визначте роль галицьких бояр в історії України та підготуйте аналітичний висновок.

**Завдання 5.** Проведіть порівняння культур Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

#### **Тема 4. ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО**

**Завдання 1.** Яке значення має термін «Дике Поле», і з якими історичними подіями він пов'язаний?

**Завдання 2.** Скільки Запорізьких Січей існувало на українських землях?

**Завдання 3.** Які наслідки мала Люблінська унія 1569 року для України?

1. Чи призвела Люблінська унія до інтеграції України в європейську цивілізацію та вдосконалення виробництва?

2. Чи спричинила вона соціальне та релігійне напруження в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь.

**Завдання 4.** Чи можна вважати, що в Запорізькій Січі існувала не демократія, а охлократія (влада натовпу), яка заважала формуванню державності? Яка ваша думка з цього питання? Обґрунтуйте свою позицію.

**Завдання 5.** Який пункт козацького звичаєвого права, на вашу думку, було порушено Богданом Хмельницьким у його заповіті, і до яких наслідків це призвело?

#### **Тема 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ДВОХ ІМПЕРІЙ – РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.). НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ**

**Завдання 1.** Чи можна стверджувати, що національно-визвольний рух українського народу був частиною загальної боротьби проти Контрреформації? Обґрунтуйте свою відповідь.

**Завдання 2.** Перша половина XVII століття вважається етапом розквіту українського Ренесансу. Проаналізуйте культурний розвиток цього періоду та визначте, чому він заслуговує на таку оцінку.

**Завдання 3.** Створіть ланцюжок подій, який ілюструє причинно-наслідковий зв'язок між:

1. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття.

2. Руїна. Обґрунтуйте, чому українцям не вдалося досягти згоди. Які кроки могли б допомогти уникнути Руїни? Чи були такі дії можливими в тих історичних умовах?

**Завдання 4.** Чи правильним є твердження, що в процесі Національно-визвольної війни виникла ідея української державності? Які історичні факти підтверджують цю думку, а які їй суперечать?

**Завдання 5.** Проаналізуйте діяльність гетьманів у 60-80-х роках XVII століття. Які фактори вплинули на їхнє керівництво?

**Завдання 6.** Першу половину XVII століття вважають періодом розквіту українського Ренесансу. Проаналізуйте культурний розвиток цього часу та обґрунтуйте, чому саме так його характеризують.

## **Тема 6. НА ШЛЯХУ ДО СУВЕРЕННОСТІ. ІСТОРІЯ ТА УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XX ст.**

**Завдання 1.** Аргументуйте, чому Голодомор 1932-1933 років слід розглядати як акт геноциду проти українського народу. Наведіть відповідні докази.

**Завдання 2.** Яке з наведених тверджень є більш переконливим:

1) форсована індустріалізація могла бути реалізована в рамках НЕПу без повної колективізації;

2) для досягнення форсованої індустріалізації необхідно було ввести повну колективізацію? Обґрунтуйте свою позицію.

**Завдання 3.** Проаналізуйте, чи було згортання НЕПу примхою Сталіна або закономірним процесом у контексті будівництва соціалізму. Поясніть свою думку.

**Завдання 4.** Які причини можна назвати для того, що під час світової економічної кризи в радянській Україні спостерігалися ознаки економічного зростання?

**Завдання 5.** Застосовуючи принципи історичного пізнання, розгляньте питання: «Чи є Директорія УНР спадкоємницею Центральної Ради?» Обґрунтуйте свою відповідь, дотримуючись правил переконливої аргументації та оцінки історичних явищ.

**Завдання 6.** Чи можна вважати махновщину частиною національного руху? Обґрунтуйте свою позицію.

**Завдання 7.** Деякі дослідники вважають політику «воєнного комунізму» тимчасовим заходом, обумовленим військовими труднощами, в той час як інші бачать у ньому реалізацію більшовицької тоталітарної моделі. Яка з цих оцінок, на вашу думку, є більш обґрунтованою? Поясніть.

**Завдання 8.** Яка з оцінок Гетьманату Павла Скоропадського, на

вашу думку, є найбільш точною:

1) «Гетьманат Скоропадського – це об'єднання найкращих політичних сил українського суспільства»;

2) «Гетьманат Скоропадського – це переворот, організований німцями, або ж відновлення монархії?». Обґрунтуйте свою відповідь.

## **Тема 7. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

**Завдання 1.** Чи вважаєте ви дезінтеграцію пострадянського імперського простору закономірним процесом в історії, чи це лише випадковість? Обґрунтуйте свою точку зору.

**Завдання 2.** Визначте ключові напрямки правової культури в Україні та актуальні проблеми культурної політики, що потребують уваги держави.

**Завдання 3.** Проаналізуйте сучасний полікультурний простір в Україні. Які його особливості та виклики?

**Завдання 4.** Розкрийте поняття екзистенціального виміру російсько-української війни. Яка ваша оцінка цього виміру?

**Завдання 5.** З ідеологічної точки зору, що є основною метою України у цій війні? Поділіться своєю позицією.

**Завдання 6.** Які зміни в міжнародному середовищі стали результатом війни? Дайте розгорнуту відповідь на це питання.



## ГЛОСАРІЙ

**Абсолютизм** – це форма влади, що характеризується самодержавною і необмеженою владою монарха, без жодних обмежень із боку законів чи інших інститутів. Це деспотичний режим, у якому цар, імператор або король має безпосередній одноосібний контроль над усіма аспектами державного життя.

**Абстракціонізм** (лат. *abstractus* – віддалений) – це мистецький рух XX століття, що відзначається відмовою від зображення реальних об'єктів і явищ, акцентуючи увагу на внутрішніх емоціях і формах. Цей стиль намагається передати емоційний і чуттєвий досвід без прив'язки до конкретних предметів.

**Абстракція** – це процес, що полягає у виокремленні певних властивостей предметів та перетворенні їх на окремі об'єкти. Багато наукових концепцій базуються на такій формі мислення, адже вони часто ігнорують конкретні деталі, щоб зосередитися на загальних принципах.

**Авангард та авангардизм** (франц. *avant-garde* – передовий загін) – це терміни, що охоплюють інноваційні напрямки в художній культурі XX століття. Вони вказують на пошук нових, нестандартних методів вираження, відзначаючи прагнення до експериментів та розширення меж традиційного мистецтва.

**Автокефалія** – (грец. *autos* – сам і *kephal* – голова) – самоврядування в православних церквах і братствах, що дозволяє їм діяти незалежно від зовнішніх впливів.

**Автономія** – форма самоврядування, що здійснюється певною частиною держави в межах, визначених загальнодержавними законами та конституцією, надаючи їй певну свободу в управлінні.

**Авторитаризм** – це політичний режим, що характеризується жорсткими законами та силовими методами контролю за їх дотриманням, що призводить до обмеження прав і свобод громадян.

**Авторитарність** – політична система, в якій влада зосереджена в руках однієї особи чи групи осіб, супроводжуючи обмеження прав і свобод, а також суворе регулювання діяльності суспільно-політичних організацій.

**Автохтони** – (грец. *місцевий, корінний*) – корінні або давні жителі певної території, які мають історичні та культурні зв'язки з цією місцевістю.

**Агіографія** – (житійна література) жанр літератури, що описує життя святих та видатних церковних діячів, зазвичай із метою

прославлення їхніх досягнень.

**Агресія** – незаконне військове вторгнення однієї країни (або коаліції країн) на територію іншої, що має на меті захоплення території або підкорення її населення.

**Академізм** – художній напрям, що характеризується наслідуванням форм мистецтва античності та епохи Відродження, з акцентом на строгі правила композиції та техніки.

**Акварель** (лат. *aqua* – вода) – техніка живопису, в якій використовуються водорозчинні фарби на основі води.

**Акмеїзм** – модерністська літературна течія початку XX століття, що прагнула відмовитися від містичного символізму та повернутися до реальності, зосереджуючись на простоті і точності висловлювань.

**Акція** – цінний папір, що засвідчує участь його власника в капіталі акціонерного товариства, надаючи право на частину його доходу.

**Альтернатива** – необхідність вибору між взаємовиключними можливостями, яка ставить перед особою вибір, що має значні наслідки.

**Ампір** – (франц. *empire* – імперія) архітектурно-мистецький стиль, що виник у Франції в період правління Наполеона I на початку XIX століття, що підкреслює державну могутність та наслідує античні зразки.

**Анархізм** – ідейно-теоретична течія, що заперечує авторитет, дисципліну та державне управління суспільством, виступаючи за відсутність централізованої влади.

**Андеграунд** – (англ. *underground* – підпілля) – напрям у сучасному мистецтві, що характеризується бунтарським духом і епатажем, а також відмовою від загальноприйнятих цінностей і норм. Це явище часто не підтримується або переслідується офіційною владою. У 40-х роках термін вживався для позначення некомерційних фільмів, а згодом поширився на інші види художньої діяльності.

**Анексія** – це насильницьке приєднання території іншої держави, що є грубим порушенням міжнародних норм, таких як Статут ООН і Заключний акт з безпеки та співробітництва в Європі.

**Анімалістичний жанр** – це художній жанр, що зосереджується на зображенні тварин у живопису, скульптурі та графіці.

**Анімізм** – віра в існування душі, що базується на уявленнях про живу природу; це концепція одухотворення неживих елементів навколишнього світу.

**Анти** – назва, що вживалася візантійськими авторами VI-VII століть для позначення східнослов'янських племен IV-VII століть.

**Антисемітизм** – це вороже ставлення до євреїв, що є формою національної нетерпимості.

**Антропогенез** – це процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини та розвитку її трудової діяльності й мови, а також суспільства в цілому.

**Антропотеокозм** – концепція, що підкреслює нерозривність людської, божественної та природної сфер діяльності, розглядаючи світ як вічний, живий вогонь. Цей світогляд був характерний для стародавніх слов'ян.

**Антропоцентризм** – принцип, що ставить людину в центр Всесвіту, вважаючи її найвищою метою всього, що відбувається в світі.

**Апокрифи** – це стародавні твори на біблійні сюжети, що не були визнані церквою як канонічні й не увійшли до складу біблійного канону, близькі до житійної літератури.

**Апсида (абсида)** – напівкруглий або гранчастий виступ у східній частині храму, що використовується для проведення свят.

**Арабески** – це мусульманський орнамент, відомий також під європейською назвою.

**Археографія** – це комплекс археологічних пам'яток, що відображають археологічну культуру певного регіону чи епохи.

**Археологія** – наука, що досліджує давні періоди розвитку людського суспільства, спираючись на речові пам'ятки.

**Архетип** – це прообраз або початкова форма, що є результатом історичного розвитку людства. Архетипи є моделями культурно значущих дій і передаються від покоління до покоління на несвідомому рівні.

**Архімандрит** – настоятель великого чоловічого монастиря.

**Архітектура** – мистецтво проектування і спорудження будівель.

**Атман** – концепція, що позначає дух або душу в індійській ведичній традиції.

**Аттик** – низька стінка, розташована над головним карнизом будівлі, зазвичай прикрашена рельєфами.

**Бабинець** – приміщення у західній частині храму, що прилягає до нави, де під час літургії перебували жінки (притвор, нартекс).

**Базиліка** – (*грец.* – *царський дім*) – прямокутна будівля зального типу, поділена на нефи (нави) поздовжніми рядами колон.

**Балада** – віршований ліро-епічний твір, що має драматичний сюжет і відображає трагічні конфлікти, викликані надзвичайними чи фантастичними подіями, які впливають на життя звичайних людей.

**Бандура, кобза** – традиційні українські струнно-щипкові

інструменти.

**Барельєф** – форма низького рельєфу, вид рельєфної скульптури.

**Бароко** – (*італ. barocco – вигадливий, химерний*) – мистецький та архітектурний напрям, що виник в Італії та Іспанії у середині XVI століття. Він характеризується грандіозністю, декоративною пишністю, мальовничістю

та контрастами світла і тіні. У Україні стиль бароко поширився із запізненням (друга половина XVII – XVIII ст.) і має національні риси, відомі як мазепинське або козацьке бароко, що втілює ідею української державності.

**Бастіон** – фортифікаційна споруда, що виступає на кутах фортеці, забезпечуючи оборону.

**Башта** – (*італ. bastia*) – вежа, що є частиною укріплень.

**Билини** – народні епічні пісні, що виникли в часи Київської Русі. Вони відображають зміни у світогляді древніх русичів, зокрема поєднання міфологічних і християнських уявлень.

**Бійниця** – проріз у фортечній стіні, призначений для стрільби.

**Брама** – великі ворота, що можуть бути частиною башти або комплексу башт.

**Братства** – національно-релігійні громадські об'єднання, що створювалися наприкінці XVI – на початку XVII століття при церквах і монастирях. Братства займалися матеріальною підтримкою церкви, відкриттям шкіл, книгодрукуванням та благодійністю, відіграючи важливу роль у боротьбі проти полонізації та окатоличення, захищаючи права українців.

**Буддизм** – одна з трьох світових релігій, заснована на вченні Будди.

**Буржуазна революція** – революційний рух, спрямований на ліквідацію феодального устрою та встановлення влади буржуазії, що створює умови для капіталістичного розвитку.

**Бюрократія** – (*від франц. bureaucratie – бюро, канцелярія, та грец. – сила, влада*) – ієрархічна система управління, що часто віддалена від народу і його потреб.

**Бюст** – погруддя, портретне зображення людини в круглій скульптурі.

**Варварство** – період в історії первісного суспільства, що настає після дикості. Він починається з виникнення гончарства і триває до появи писемності. Основним осередком суспільства тоді був рід, об'єднуючи людей, які були кривими родичами, а кілька родів складали плем'я.

**Великий князь** – князь, що очолював Русь і сидів у Києві, зосереджуючи в своїх руках усю владу (законодавчу, виконавчу, адміністративну, військову). Інші князі були від нього залежні. Влада київського князя була спадковою.

**Венеди** – найдавніша назва слов'ян, згадувана в письмових джерелах I тисячоліття нашої ери.

**Вервь** (від «верв» – вірвовка) – община у полян, що позначає ділянку землі, відміряну вірвовкою.

**Вертеп** – старовинний український ляльковий театр, популярний в добу бароко, що складається з різдвяної драми та сатирично-побутової інтермедії. Основний сюжет – народження Ісуса Христа, а персонажі включають запорожця, цигана, ляха, москаля, селянина. Найдавніші тексти датуються другою половиною XVIII століття (Сокирницький вертеп, 1771 р.).

**Веснянка** – народна обрядова пісня, пов'язана з весняними святами.

**Вишивка** – орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, виконане різними швами; вид декоративно-ужиткового мистецтва.

**Вівтар** – місце для жертвоприношень; головна (східна) частина християнського храму.

**Відлига** – період в історії Радянського Союзу, пов'язаний з політикою деєсталінізації, політичною реабілітацією та реформами під керівництвом М. Хрущова (1956-1961 рр.).

**Відродження** – важлива перехідна епоха в історії людства, термін, введений італійським живописцем Джордано Базарі в XVI столітті. Відродження охоплює Італію XV–середини XVI століття.

**Війна** – озброєна боротьба між державами або класами за досягнення економічних та політичних цілей.

**Віра** – безумовне прийняття існування чогось (Бога, моральних чеснот) за істину без обґрунтування розумом, а також дії відповідно до цього прийняття.

**Вітраж** – (лат. *vitrum* – скло) – орнаментальна або сюжетна композиція з кольорового скла та інших матеріалів, що пропускають світло.

**Віче** – народні збори у слов'ян.

**Воєвода** – начальник дружини князя, військовий керівник.

**Волока** – ділянка землі (21,3 га), на яку поділялися землі відповідно до «Устави на волоки», виданої 1557 року Сигізмундом II Августом.

**Волхви** – служителі язичницьких релігійних культів на території

Русі.

**Волюнтаризм** – (від лат. *voluntas* – воля) – політика, що не враховує об'єктивні закони історії та реальні умови, визначена суб'єктивною волею.

**Гайдамаки** – учасники народно-визвольного руху на Правобережній Україні у XVIII столітті проти панування Речі Посполитої; найзначніший виступ – Коліївщина 1768 року.

**Галерея** – довге крите приміщення; художній музей; верхній ярус зали для глядачів (гальорка).

**Гегемонізм** – (від грец. *hegemonia* – провід) – прагнення домінувати в суспільстві, нав'язувати свої цінності та інтереси за рахунок інших.

**Гедонізм** – (грец. *насолада*) – філософсько-етична доктрина, що визнає насолоду (як чуттєву, так і духовну) найвищим благом, до якого прагне людина.

**Генеральна канцелярія** – адміністративний орган, що підпорядковувався гетьману, до якого входили старшини, обрані на козацькій раді.

**Генеральна старшина** – консультативний орган при гетьмані, до якого належали: генеральний обозний, суддя, писар, підскарбій, осавул, хорунжий і бунчужний.

**Генеральний секретаріат** – виконавчий орган Центральної Ради, створений 15 червня 1917 року, під керівництвом В. Винниченка.

**Геноцид** – (від грец. *genos* – рід, *caedere* – вбивати) – систематичне знищення певних національних, етнічних чи соціальних груп, що здійснюється владою певної країни.

**Геральдика** – спеціальна наука, що досліджує символіку, емблеми та герби, їх походження та функції.

**Герб** – (нім. *Erbe* – спадщина) – унікальний знак, що відображає характерні риси держави, регіону або роду; також служить як станова відзнака.

**Гетьман** – (від нім. *hauptmann* – командир) – лідер реєстрових козаків

в Україні у XVI – до середини XVIII століття. З 1648 року – очільник держави

з повною адміністративною владою. Посада була скасована в 1764 році.

**Гетьманат** – період української державності часів гетьмана П. Скоропадським (квітень-грудень 1918 року).

**Гетьманщина** – термін, що позначає українську державу, яка виникла під час Національно-визвольної війни на чолі з Б.

Хмельницьким та існувала до другої половини XVIII століття. Офіційно називалася Військо Запорізьке.

**Глаголиця** – давньослов'янський алфавіт.

**Гласність** – один із основних принципів демократичного устрою, що забезпечує право громадян на доступ до повної та достовірної інформації про суспільне життя, яке не є державною чи військовою таємницею.

**Голота** – бідні представники козацтва на січі.

**Гонт** – традиційний дерев'яний покрівельний матеріал.

**Горельєф** – форма високого рельєфу в скульптурі, що виступає значно вперед від фону.

**Городище** – залишки укріпленого поселення, що є важливою історико-культурною пам'яткою.

**Готика** – (*італ. gotico – готський*) – художній стиль, що розвивався в Європі в середньовіччі, охоплюючи XII–XV століття.

**Демагогія** – (*від грец. demagogia – ведення народу*) – маніпуляція громадською думкою через обіцянки, викривлення фактів та лестощі для досягнення особистих цілей.

**Демократія** – форма політичного і соціально-економічного устрою, в основі якої лежить принцип народовладдя, права і свободи громадян, а також контроль за діяльністю органів влади.

**Депортація** – (*від лат. deportatio – вигнання, вислання*) – примусове переселення осіб або груп з їхнього постійного місця проживання.

**Дерев'яна архітектура** – мистецтво створення будівель із дерева, що відображає особливості традиційного зодчества.

**Детинець** – укріплена центральна частина давніх руських міст, що слугувала адміністративним і оборонним центром.

**Дзвіниця** – вежа з відкритим верхом, призначена для розміщення дзвонів і звучання їх у святкові дні тощо.

**Дидакал** – викладач у братських школах, що відповідав за навчальний процес і виховання учнів.

**Директорія** – опозиційний уряд, сформований 13 листопада 1918 року з метою протистояти гетьманському режиму П. Скоропадського. До складу входили такі діячі, як В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, Ф. Андрієвський і А. Макаренко.

**Догматизм** – (*від грец. dogma – вчення*) – обмежене і спрощене мислення, що базується на незмінних твердженнях, які ігнорують реальні умови та вимоги життя.

**Духовність** – внутрішнє психічне життя особи, її моральний

всесвіт; це також відображення національної свідомості та культури, що є невід'ємними складовими духовності народу.

**Екуменізм** – (грец. *ойкумена* – населена земля) – рух, спрямований на об'єднання різних християнських церков для досягнення єдності.

**Емаль** – (франц. *smeltan* – плавити) – тонкий шар склоподібного матеріалу, що наноситься на поверхні керамічних і металевих виробів; також техніка декорування ювелірних виробів (включає виїмчасту, перегородчасту, розписну та інші стилі).

**Емансипація** – (лат. *emancipatio*) – процес скасування обмежень і надання рівних прав, звільнення від соціальних або правових обмежень.

**Енкаустика** – (грец. – *палю, випалюю*) – техніка воскового живопису, що виконується за допомогою розплавлених фарб, які наносяться на поверхню в гарячому стані.

**Епіграф** – (грец. *напис*) – короткий вираз, афоризм або цитата, що розміщується на початку тексту для підкреслення його змісту.

**Епіграфіка** – допоміжна наукова дисципліна, що спеціалізується на дослідженні стародавніх написів та їх значення.

**Епітафія** – надгробний напис, що увічніює пам'ять про померлу особу.

**Епос** – (грец. – *слово, розповідь*) – форма народної творчості, що включає билини, думи, казки, легенди, міфи, оповідання і поеми, що є важливими жанрами художньої літератури.

**Ескіз** – попередній малюнок, що фіксує основні ідеї художнього твору в загальних рисах; може бути графічним, живописним чи скульптурним.

**Естамп** – станковий твір у графіці, виготовлений шляхом літографії або гравюри, що представляє собою відбиток художнього зображення.

**Есхатологія** – теологічне вчення, що розглядає питання кінця світу та остаточних життєвих підсумків.

**Етнічна група** – спільнота людей, що поділяють специфічні культурні традиції та загальні цінності, що об'єднують їх в єдину культуру.

**Етнічна ідентичність** – усвідомлення особи своєї приналежності до конкретної етнічної спільноти, що формується через спільну історію та культурні архетипи.

**Етнічна культура** – культурні особливості групи людей, об'єднаних спільним походженням та територією.

**Етнос** – історично сформована культурна спільність, яка має власну психічну єдність та спільні традиції.



**Етноцентризм** – світогляд, що ставить культурні цінності власного народу вищими за інші, ігноруючи їхню значимість.

**Етюд** – художній твір, створений з натури, з метою глибшого вивчення об'єкта.

**Євхаристія** – таїнство причастя в християнстві, що символізує єдність віруючих із Христом.

**Жанр** – (*лат. рід, вид*) – категорія художнього твору, наприклад, у образотворчому мистецтві види, як історичний, батальний, портретний, пейзажний, натюрморт, міфологічний, релігійний та інші.

**Ждановщина** – період у культурному житті, що характеризується ідеологічним контролем та наступом тоталітаризму, що впроваджувався під керівництвом Андрія Жданова в кінці 1940-х – початку 1950-х років XX століття.

**Живопис** – вид образотворчого мистецтва, що передбачає створення зображень за допомогою фарб на різних поверхнях, таких як полотно, дерево, папір; охоплює монументальний, станковий, театральнo-декораційний і мініатюрний живопис.

**Житія** – біографії святих, що визнані церквою, складені для канонізації та увічнення пам'яті про них.

**Зámок** – середньовічна укріплена споруда, що виконувала як оборонні, так і житлові функції.

**Закуп** – селянин, який перебував у особистій залежності від феодала та брав у нього позики у вигляді грошей, інвентарю, насіння та інших ресурсів.

**Замовляння** – словесна формула, що використовується під час обрядів та ритуалів, яка має магичні властивості та здатна впливати на навколишній світ, як людей, так і духів, з метою отримання конкретної вигоди.

**Запорізька Січ** – військово-політична організація українського козацтва, що виникла в середині XVI століття внаслідок колонізації земель Середнього та Нижнього Подніпров'я. Її назва походить від методу захисту козацьких поселень – «засік» або «січей», що були укріпленими поселеннями в плавнях і на островах Дніпра.

**Засіка** – укріплене поселення козаків.

**Заставка** – декоративна композиція, розміщена на початку розділу або сторінки.

**Звичай** – традиційний, стереотипний спосіб життя та правила поведінки, що постійно відтворюються членами суспільства; форма регуляції людської діяльності та передачі культурного досвіду від покоління до покоління.

**Зернь** – дрібні позолочені кульки, що вшивали в прикраси, такі як персні, в часи Київської Русі.

**Звіриний стиль (зооморфний)** – умовна назва для стилізованих зображень тварин у мистецтві.

**Золотарство** – вид декоративно-ужиткового мистецтва, що передбачає виготовлення прикрас і предметів побуту з дорогоцінних металів і коштовних матеріалів.

**Золоті ворота** – споруда, зведена в 1037 році за правління Ярослава Мудрого, відома своїм позолоченим куполом надбрамної церкви; символічні ворота давнього Києва та важлива архітектурна пам'ятка часів Київської Русі.

**Зруб** – чотиристінна дерев'яна конструкція.

**Ігумен** – настоятель монастиря.

**Ідеал** – зразок досконалості, що слугує орієнтиром для діяльності людини.

**Ідол** – (*грец. – образ, подоба*) – у релігії об'єкт поклоніння, уособлення божества, яке може бути зображенням чи служити предметом культу в язичницьких традиціях.

**Ієрархія** – (*грец. – священний, влада*) – структура, що визначає порядок підлеглості та розподіл на посади й соціальні групи.

**Ізборники** – збірники літературних творів, що містять уривки з різних текстів; хрестоматії.

**Ізгої** – особи, вигнані з громади, які втратили право на спільну землю.

**Ікона** – (*грец. – образ*) – у християнстві живописне, мозаїчне або рельєфне зображення святих, таких як Богоматір, Ісус Христос, сцени зі Святого Письма та святих; об'єкт релігійного поклоніння.

**Іконографія** – це специфічна система зображень персонажів та сюжетів, що характеризує певну епоху, пов'язану з релігійними культурами і ритуалами, а також їх опис і класифікація.

**Іконопис** – мистецька практика створення ікон, що є важливою складовою культового живопису, особливо в православній традиції.

**Іконостас** – перегородка з іконами, що складається з двох до п'яти ярусів і відокремлює головний простір православного храму від вівтаря.

**Ілюстрація** – візуальне зображення, що служить для пояснення або доповнення друкованого тексту.

**Імперія** – державне утворення, на чолі якого стоїть імператор і яке зазвичай має колоніальні володіння.

**Імпічмент** – (*від англ. impeachment*) – процес притягнення до відповідальності вищих державних посадових осіб, включно з

президентом.

**Імпресіонізм** – (франц. *impression* – враження) – художній напрям, що виник у кінці XIX – на початку XX століття, який зосереджується на відображенні швидкоплинних вражень, почуттів та емоцій художників у своїх творах.

**Індустріалізація** – (лат. *Industria*) – процес створення високорозвинutoї промисловості, зокрема у галузях, що виготовляють знаряддя та засоби виробництва.

**Ініціал** – велика заголовна літера в тексті рукописної чи друкованої книги, оформлена орнаментом чи малюнком.

**Ініціація** – важливий обряд посвячення, що означає перехід з однієї вікової чи соціальної групи до іншої, часто супроводжується різноманітними випробуваннями.

**Інквізиція** – установа, створена католицькою церквою в XIII столітті для розслідування єресей і ведення судочинства.

**Інкорпорація** – (лат. *incorporatio*) – процес приєднання або включення до складу іншої одиниці.

**Інкрустація** (лат. *incrusto* – покривати, викладати) – техніка декорування предметів і будинків різними візерунками з мармуру, металу, кераміки, дерева, перламутру та інших матеріалів.

**Інкунабули** (лат. *incunabula* – колиска, початок) – термін, що позначає першодруки, або перші друковані книги XV століття.

**Інтелект** (лат. *intellektus* – пізнання, розуміння) – здатність розумового пізнання і мислення.

**Інтелігенція** – соціальна група, що займається розумовою працею та творчістю, вважає своїм обов'язком поширення знань і освіти серед населення.

**Каган** – титул правителя у стародавніх тюркських народів, таких як авар, печеніги та хозари. Титул кагана носив Аскольд, що свідчить про рівень Київської Русі з Візантією та Хозарією – потужними державами того часу.

**Казка** – епічний твір народної словесності, що відображає вірування, погляди та уявлення народу у формі хронологічно послідовного сюжету, де протиставлення між добром і злом завершується перемогою добра.

**Казуальність** – синонім причинності; концепція, що вказує на зв'язок між подіями.

**Канон** – (грец. *правило, норма*) – чітко визначене, загальноприйняте правило або стандарт.

**Капище** – культова споруда, призначена для поклоніння ідолам.

**Капітель** – верхня частина колони або пілястри, що служить елементом архітектурного оформлення.

**Карма** – вчення про закон відплати за моральні вчинки, що визначає подальші перевтілення душ у буддизмі, джайнізмі та індуїзмі.

**Києво-Могилянська академія** – перший вищий навчальний заклад України, важливий освітній і культурний центр, заснований у 1632 році внаслідок об'єднання Київської братської школи та Лаврської школи. Пізніше, у 1701 році, академія отримала свій статус, а її випускники зробили значний внесок у розвиток освіти і культури в Україні та за її межами, функціонуючи до 1817 року.

**Києво-Печерська лавра** – це православний чоловічий монастир, заснований у 1051 році в Києві. Він відіграв важливу роль у формуванні української культури, ставши центром літописання, іконопису та книгодрукування. Основоположниками монастиря вважаються ченці Антоній і Феодосій.

**Класицизм** – (лат. *classicus* – *взірцевий*) – художній стиль і естетичний напрям, що розвивався в європейській літературі та мистецтві в XVII – XVIII століттях. Цей стиль відзначається зверненням до образів і форм античного мистецтва, що розглядаються як еталон художньої досконалості. Характерними рисами класицизму є чітка ієрархія жанрів і дотримання певних канонів, слугували критерієм оцінки творів. В Україні класицизм отримав популярність наприкінці XVIII – на початку XIX століття.

**Клейнод** – (нім. *Kleinod* – *дорогоцінність*) – символи влади та атрибути, що слугували відзнаками козацької військової старшини.

**Клір** – це термін, що позначає духовенство або церковних служителів.

**Князь** – спочатку військовий вождь, пізніше став правителем серед слов'янських народів.

**Козак** – слово тюркського походження, що первісно означало «бродяга» або «розбійник». Лише в XVI столітті це поняття почало вживатися для опису вільної людини-воїна.

**Конфедерація** – (лат. *confoederatio*) – союз незалежних держав, що об'єднуються для спільних цілей.

**Конфесія** – (лат. *concessio* – *уступка*) – належність до певної релігійної організації, що має своє віровчення та культову практику.

**Коренізація** – термін, що описує національну політику більшовиків у СРСР у 1920-х – на початку 1930-х років, спрямовану на зміцнення радянської влади в національних республіках.

**Корогва** – бойовий прапор або церковне знамено, що є атрибутом

багатьох сучасних громадських організацій, часто має зображення емблеми і відповідний напис.

**Культурологія** – галузь гуманітарного знання, що досліджує спосіб життя людей, особливості розвитку матеріальної та духовної культури цивілізацій, етносів і націй. Термін «культурологія» було введено В. Освальдом у 1909 році для підкреслення відмінностей від соціології, а американський філософ Леслі Уайт використовував його в антропологічних дослідженнях про культуру.

**Литовські статuti** – це кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на приєднаних українських землях у XVI – першій половині XIX століття. Протягом XVI століття було видано три основні Литовські статuti: 1529 року («Старий»), 1566 року («Волинський») і 1588 року («Новий»).

**Лібералізм** – це набір ідейно-політичних концепцій, що втілюють прагнення ліквідувати або зменшити різні форми державного та соціального примусу. Основу лібералізму складає визнання прав людини, принцип розподілу законодавчої та виконавчої влади, свобода вибору професії, приватного підприємництва та цінність особистості.

**Лірична пісня** – це поетично-музичні твори, в яких естетичне сприйняття дійсності виражається через людські переживання. В цих піснях рідко відображуються дії, а акцент робиться на внутрішньому світі людини (психологічному стані, думках, надіях тощо). Ліричні пісні з'явилися пізніше обрядової поезії і поділяються на два основних типи: родинно-побутові та суспільно-побутові.

**Літописи** – це історичні документи, створені в XI–XVII століттях, що містять описи подій за роками. Кожна оповідь про події конкретного року починалася словами «у літо», що і дало назву цьому жанру. Літописи є найважливішими джерелами історії та вартісними пам'ятками культури та суспільної думки Давньої Русі.

**Магдебурзьке право** – це середньовічне міське право, що звільняло міста від контролю та суду великих землевласників (феодалів), дозволяючи їм створювати власні органи місцевого самоврядування.

**Мистецтвознавство** – сукупність наукових дисциплін, які досліджують теорію мистецтв і художню культуру загалом, а також окремі види мистецтва: літературознавство, музикознавство, театрознавство та кінознавство, в їхньому розвитку і художній критиці.

**Митрополія** – головне місто або столиця, що є центром церковної структури під керівництвом митрополита.

**Мініатюра** – (лат. *miniūm* – кіновар) – твір образотворчого

мистецтва малого формату, що виконується на різних матеріалах, таких як папір, кістка або метали, із застосуванням тонкої техніки (емаль, гуаш, акварель тощо). Також може означати невеликий музичний або театральний твір.

**Міф** – (*грец. переказ*) – сакральна історія, що є результатом народної творчості, яка включає фантастичні уявлення стародавніх людей про світ, богів та надприродних героїв. Давній праслов'янський міф – це сукупність вірувань, що пояснюють природні та соціальні явища, а також ритуали та обряди, що складають уявлення про Всесвіт.

**Модерн** – (*франц. moderne – новітній*) – художній стиль, що сформувався наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Український модерн вирізняється гармонійним поєднанням національних традицій, пропорцій сільської архітектури та сучасних уявлень про комфорт. В оздобленні широко використовуються елементи української вишивки та різьблення.

**Монументальне мистецтво** – це вид пластичного мистецтва, що створює твори, які взаємодіють із архітектурним середовищем, надаючи йому завершеного образу (пам'ятники, монументи, оздоблення будівель тощо).

**Народність** – це історична форма спільності людей, що утворюється з племен і передуює виникненню нації. Вона формується в процесі розкладу первіснообщинного ладу та виникнення класового суспільства, ґрунтуючись на спільності мови, території та культурних зв'язків.

**Нація** – це конкретно-історична форма спільності людей, що характеризується спільними історичними коренями, територією, мовою, культурою та глибокими економічними зв'язками.

**Нова економічна політика** – економічні заходи радянського уряду, що реалізувалися в 1921-1929 роках і були спрямовані на часткове роздержавлення підприємств для подолання економічної кризи.

**Нормани** – це народи Скандинавії, відомі в Західній Європі з VIII до середини XI століття. У Скандинавії їх називали вікінгами, а на Русі – варягами.

**Оброк** – це збір продуктів і грошей, що стягувався з закріпачених селян поміщиками. Існував у двох формах: натуральний (до 1861 року) і грошовий (до 1883 року).

**Обряд** – це календарні свята та окремі трудові процеси, що супроводжуються символічними діями людей, які відзначають певні події в їхньому житті.

**Опозиція** – це протистояння, спротив певній політиці, політичній лінії або діям; організація, партія, група чи особа, що виступають проти домінуючих думок, уряду, системи влади, конституційних норм або політичного устрою загалом.

**«Остромирове Євангеліє»** – давньоруська пам'ятка, що є найстарішою точно датованою книгою, створеною в 1056-1057 роках і збереженою до сьогодні. Ця книга написана кириличним уставом та оформлена орнаментами і мініатюрами. Її переписав київський диякон Григорій зі староболгарської мови.

**Отаман** – (від татарського терміна, що означає «старший чабан») – це голова військового управління в Запорізькій Січі, що називалася кошем, тобто табором чи громадою, звідси й походить термін «кошовий отаман».

**Палеографія** – це наукова дисципліна, що вивчає історію письма, його виникнення та розвиток.

**Паломницька література** – жанр давньоруської літератури, який описує подорожі до священних місць, таких як Палестина, Афон або Константинополь.

**Панегірик** – це вид похвальної промови, яка присвячується конкретній особі чи події.

**Пантеїзм** – концепція, що ототожнює Бога з природою, вбачаючи в ній божественне начало.

**Пантеон** – місце, де поховані видатні особи, або храм, присвячений усім богам.

**Панщина** – це форма феодальної ренти, що полягала у безкоштовній примусовій праці селян на користь феодалів. Офіційно скасована у 1882 році, фактично продовжувала існувати до 1917 року.

**Парламент** – (від лат. *parlare* – «говорити») – найвищий законодавчий і представницький орган влади в республіканських державах.

**Первіснообщинний лад** – це перший суспільно-економічний устрій в історії людства, що характеризується низьким рівнем розвитку виробничих відносин, відсутністю приватної власності, класів і держави. Він охоплює період від виникнення людей до початку класового суспільства.

**«План Маршалла»** – програма відновлення і розвитку економік країн Західної Європи, що постраждали під час Другої світової війни.

**Політеїзм** – віра в множину богів, тобто багатобожжя.

**Політична культура** – сфера культури, що характеризується рівнем політичних уявлень, знань і оцінок членів суспільства, а також

цінностями і нормами, що регулюють внутрішні та зовнішні відносини.

**Політика** – це складне явище, яке визначається як система ідей, відносин та дій соціальних суб'єктів, формуючих, формулюючих і реалізуючих життєво важливі інтереси значних соціальних груп.

**Політичний плюралізм** – це різноманіття і вільна конкуренція політичних ідей, думок та партій, що виключає можливість монополії державної влади через різноманітні політичні противаги.

**Полюддя** – це форма данини, яку князь разом зі своєю дружиною збирав з підвладного населення.

**Продподаток** – основна ознака політики нової економічної політики (НЕПу), яка була нижчою приблизно вдвічі від продрозкладки і була відома селянам заздалегідь, мала класовий характер.

**Продрозкладка** – примусове вилучення продуктів харчування у селян, що було частиною економічної політики «воєнного комунізму», здійснюваної радянською владою в Україні в 1919-1921 роках на фоні громадянської війни та господарської кризи.

**Просвіти** – українські національно-культурні товариства, що виникли в ХІХ столітті.

**Просвітництво або просвітительство** – це ідеологія, що акцентує на розширенні освіти, наукових знань і культурних цінностей серед широких верств населення. Це політичний, ідейно-філософський та культурний рух, який був характерний для Західної Європи та Північної Америки в ХVІІ-ХVІІІ століттях. Просвітники виступали проти феодально-релігійного способу життя, утверджуючи нові духовно-ідеологічні та політичні принципи буржуазного суспільства. Термін «Просвітництво» вперше вжили Вольтер та Йоганн Г. Гедер, але закріпився в науковій літературі після публікації статті І. Канта «Що таке Просвітництво?» у 1784 році.

**Ранньофеодальна монархія** – це тип політичного управління, де основними ознаками державності були наявність відчуженої від народу публічної влади, територіальний принцип організації населення та збирання данини для утримання владного апарату. Ранньофеодальний устрій виявлявся в колективному характері земельної власності, що належала групам, таким як князі і бояри. Зберігалися елементи первісного ладу, зокрема, повинності селян обмежувалися сплатою данини, а вирішення важливих питань відбувалося на загальних зборах – вічах.

**Революція** – (від лат. *revolution* – *переворот*) – це радикальна зміна в суспільному житті, коли старий соціально-економічний устрій замінюється новим, більш прогресивним.



**Реєстр** – це перелік козаків, перший з яких був сформований у 1472 році і складався з 300 козаків, які служили польському королю.

**Реквієм** – це вокально-інструментальний твір, що має скорботно-патетичний характер.

**Релігія** – одна з форм суспільної свідомості, що складається з духовних уявлень, заснованих на вірі в існування Бога або богів, а також відповідних практик і обрядів.

**Реформація** – це соціально-політичний, ідеологічний і релігійний рух у Європі XVI століття, спрямований проти католицизму, що вважається другим етапом у розвитку західноєвропейського Відродження. Вона охоплювала країни Центральної та Північної Європи, відома як Північне Відродження.

**Рококо** – це вишуканий стиль у європейському мистецтві першої половини XVIII століття, що характеризується відходом від реалій життя у світ фантазії та театралізованих образів. Він виник у Франції на початку XVII століття і залишав свій слід у культурі до кінця XVIII століття. Назва «рококо» походить від манірності, легкості та химерності орнаментів. Цей стиль має світський характер і пов'язаний з побутом людини, здебільшого проявляється в прикладному мистецтві.

**Садово-паркове мистецтво** – це мистецтво створення парків і садів, яке поєднує природні (клімат, рельєф, рослинність) та штучні (архітектурні споруди, скульптура) елементи для задоволення соціальних і естетичних потреб.

**Сакральний** – це термін, що означає священний або релігійний.

**Самвидав** – це система розповсюдження офіційно забороненої або невизнаної літератури, особливо політичної, у 1960-ті роки XX століття. Такі твори переписувалися на машинках, фотографувалися, надиктовувалися на магнітофони або писалися від руки, потім їх читали тисячі людей.

**Секуляризація** (*лат. saecularis*) – це процес, що передбачає зміни у стосунках релігії з суспільством, які ведуть до зменшення її впливу на різні аспекти життя.

**Символізм** – літературний напрям модернізму, що сформувався наприкінці XIX – початку XX століття у Франції. Символісти відмовлялися від прямого зображення дійсності, вважаючи своєю метою пошук прихованої краси світу. У їхніх творах художній символ замінював реальний образ, вміщуючи в собі багатошарове значення. Вони прагнули надати своїм творам музичної якості, адже вважали музику найвищою формою мистецтва.

**Смерди** – це термін, що стосується селян, які спочатку були

незалежними, але поступово потрапили під контроль феодалів у Київській Русі в період з IX до XIV століття.

**Субкультура** – це культурна підсистема, що існує всередині домінуючої культури суспільства. Кожна культура є складним утворенням, що включає численні субкультури, які можуть переплітатися, зливатися, відокремлюватися або навіть виступати в опозиції до основної культури. Існують професійні, молодіжні, наукові, творчі, релігійні субкультури, а також субкультури національних меншин.

**Суверенітет** – це поняття, що означає політичну незалежність та автономію держави у внутрішніх та зовнішніх справах.

**Супрематизм** (лат. *supremus* – *найвищий*) – авангардний напрям у мистецтві, заснований Казимиром Малевичем, що є різновидом абстракціонізму. Твори супрематизму складаються з комбінацій кольорових геометричних форм, таких як квадрати, трикутники і кола.

**Сюрреалізм** (буквально «надреалізм») – це модерністська течія в мистецтві та літературі XX століття, що прагне виявити джерела творчості в підсвідомості. Представники сюрреалізму, такі як Сальвадор Далі, акцентують увагу на галюцинаціях, сновидіннях та спогадах.

**Табір** – це укріплення, побудоване козаками з возів і рову.

**Табу** – це первісна релігійна заборона на використання певних предметів або дій, порушення якої призводить до покарання з боку вищих сил.

**Творчість** – це діяльність людини, що створює нові матеріальні і духовні цінності.

**Театр** (грец.) – місце для проведення видовищ; форма мистецтва, що включає різноманітні жанри, такі як драма, комедія, танець, ляльковий театр та пантоміма.

**Тоталітаризм** (від лат. *totus* – *весь, цілий*) – це режим, що характеризується всеосяжним примусом громадян до виконання вказівок влади, які не ґрунтуються на законодавстві.

**Тотем** – це магічний символ, зазвичай тварина чи рослина, що шанується певним родом як спільний предок.

**Тотемізм** – це давня форма релігії, що охоплює уявлення про надприродний зв'язок між людьми (плем'ям або родом) та конкретними видами тварин чи рослин.

**Традиції** (лат. *traditio* – *передання*) – це культурна спадщина, що передається через покоління, включаючи конкретні форми звичаїв, обрядів і поведінки, які характеризуються стабільністю та свідомими зусиллями людей, спрямованими на збереження і передачу їх наступним

поколінням.

**Требник** – церковна книга, що містить богослужіння та молитви для окремих осіб чи груп, не пов'язані зі святими місцями або церковним календарем. Використовується для проведення обрядів, таких як хрещення, шлюб та поховання.

**Трест** – форма монополістичного об'єднання підприємств, у межах якої вони втрачають свою юридичну, комерційну та виробничу самостійність, підпорядковуючись централізованому управлінню.

**Тривіум** – освітній цикл навчальних предметів, що складається з основних гуманітарних дисциплін.

**Уніатська церква** – це релігійна організація, що виникла в Україні та Білорусії внаслідок Брестської церковної унії 1596 року. Вона зберегла східний (православний) обряд, церковнослов'янську мову літургії, право призначення митрополитів та єпископів, а також старий (юліанський) календар. Духівництво нижчого рівня зберегло право на шлюб. Водночас визнавалося верховенство римського папи як головного ієрарха всієї християнської церкви, і були прийняті католицькі догмати.

**Універсал** – (1) гетьманський указ або розпорядження; (2) офіційний документ, що звертається до народу.

**Унітарна держава** – форма державного устрою, що ґрунтується на суверенітеті єдиної держави над її адміністративно-територіальними одиницями.

**Устава на волоки** – правовий акт, затверджений 1 квітня 1557 року польським королем Сигізмундом II Августом, що стосувався аграрної та фінансової реформи у Великому князівстві Литовському.

**Федерація** (лат. *federation*) – форма державного устрою, де кілька політично незалежних утворень об'єднуються в союзну державу.

**Феєрія** – театральна чи циркова вистава з фантастичним сюжетом, що включає магічні ефекти та вигадані персонажі, наділені надприродними здібностями.

**Феодална вотчина** – тип феодалної земельної власності у Давній Русі. За результатами з'їзду в Любечі 1097 року, кожен князь мав володіти своєю вотчиною, не посягаючи на землі інших. Вотчини могли бути успадковані, обміняні або продані.

**Феодална роздрібненість** – етап у розвитку середньовічного суспільства, що виник внаслідок розвитку натурального господарства та укріплення феодалної власності на землю, що призвело до відокремлення феодалних володінь.

**Фермерство** – форма сільського господарювання, заснована на

приватній власності на землю.

**Фільварок** – багатогалузеве поміщицьке господарство, яке базувалося на експлуатації залежних селян, використовуючи їх працю на панщині. Воно частково взаємодіяло з ринком, проте залишалося в основі натуральним.

**Фольклор** (від *англ. народне знання*) – це народна творчість у широкому розумінні, що включає художнє відображення дійсності через словесні, музичні та драматичні форми, пов'язані з життям і побутом людей. Він відображає світоглядні, етичні та естетичні цінності народу.

**Фортифікації** – це способи будівництва спеціальних військових споруд, які полегшують ведення бою для власних військ та ускладнюють його для противника.

**Християнство** (від *грец. – помазаник*) – одна з основних світових релігій (поряд із буддизмом і ісламом), що стала державною релігією в Київській Русі після хрещення князя Володимира в 988 році в Херсонесі.

**Цех** – форма організації ремісничого виробництва. Перші цехи з'явилися в Галичині наприкінці XIV століття, а в XV столітті вони виникли в Києві, Луцьку та інших містах. До цехів належали міські ремісники, які експлуатували підмайстрів і учнів.

**Цивілізація** – термін, що є синонімом культури, що позначає рівень і ступінь суспільного розвитку, а також матеріальної та духовної культури. Поняття «цивілізація» було відоме ще в античності.

**Цінності** – це уявлення про соціальні норми, що користуються схваленням і прийняттям більшості членів суспільства. Вони можуть проявлятися у вигляді матеріальних предметів або духовних принципів, що мають значення для окремого соціального суб'єкта, задовольняючи його потреби та інтереси.

**Чайка** – це бойове вітрильно-гребне судно запорізьких козаків, що використовувалося в XVI–XVII століттях. Його довжина становила 18-20 метрів, ширина – 3-3,5 метри, а висота – 3,5-4 метри.

**Часослов** (молитвослов) – це церковна книга, що містить молитви для щоденних богослужінь. Вона призначена для використання священниками, читцями та співцями. Назва походить від слова «часи», що означає частини церковних служб.

**Чернецтво** – це духовний стан, що характеризується обітницею безшлюбності та аскетичним способом життя.

**Шахтинська справа** – це перший судовий процес, що відбувся в 1928 році, в якому групу фахівців вугільної промисловості Донбасу

звинуватили у створенні «антирадянської шкідливої підпільної організації».

**Шедевр** – це зразковий твір, що вважається найвищим досягненням у мистецтві.

**«Шістдесятники»** – це покоління молодих митців радянської культури 60-х років XX століття, які внесли новизну в культурний процес, відкинувши ідеологічні штампи та поставивши в центр своєї творчості людину з її ідеалами, вірою в оновлення суспільства, а також у свободу і демократію.

**Шкільна драма** – це вистави, що ставилися учнями Києво-Могилянської колегії та інших навчальних закладів у XVII–XVIII століттях. У них використовувалися релігійні, біблійні та історичні сюжети, що мали дидактичний характер.

**Шляхта** – це назва основної частини панівного феодального класу в низці країн Центральної Європи, особливо в Польщі, Литві та Україні.

**Шовінізм** – це агресивна форма націоналізму, що базується на проповіді національної винятковості та протиставленні інтересів однієї нації інтересам іншої.

**Щедрівки** – це народні обрядові пісні, що виконуються на початку нового хліборобського року.

**Ювелірне мистецтво** – це один із найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва.

**Язичництво** (поганство) – це релігійні вірування, що існували до прийняття християнства.

## ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

**1. Культуру можна поділити на:**

- а) міфологічну та наукову;
- б) релігійну та морфологічну;
- в) матеріальну та духовну;
- г) масову.

**2. Яка функція культури сприяє втіленню високих духовних цінностей через розвиток людської гідності?**

- а) державотворча;
- б) емоційно-естетична;
- в) нормативна;
- г) гуманістична.

**3. Стародавнє святилище «Кам'яна могила» належить до доби:**

- а) палеоліту;
- б) мезоліту;
- в) неоліту;
- г) енеоліту.

**4. Яка культура представляє добу палеоліту?**

- а) мізинська;
- б) зарубинецька;
- в) черняхівська;
- г) трипільська.

**5. Хто відкрив трипільську культуру?**

- а) В. Хвойка;
- б) М. Грушевський;
- в) М. Максимович;
- г) Б. Мозолевський.

**6. Який період охоплює існування трипільської культури?**

- а) IX–VIII тисячоліття до н.е.;
- б) V – III тисячоліття до н.е.;
- в) II – I тисячоліття до н.е.;
- г) I- н.е.

**7. У якій формі будували поселення трипільці?**

- а) кола;
- б) прямокутника;
- в) квадрата;
- г) ромба.

**8. У який період розвивалася скіфська культура на території сучасної України?**

- а) IV–I ст. до н.е.;
- б) V–I ст. до н.е.;
- в) VI–II ст. до н.е.;
- г) I ст. н.е.

**9. Чиєю пам'яткою є меч з золотими піхвами?**

- а) скіфської культури;
- б) трипільської культури;
- в) черняхівської культури;
- г) зарубинецької культури.

**10. Хто з давньогрецьких істориків писав про скіфів?**

- а) Птоломей;
- б) Пліній Старший;
- в) Прокопій Кесарійський;
- г) Геродот.

**11. Які землеробські вірування давніх слов'ян пов'язані з культом:**

- а) Сонця;
- б) Місяця;
- в) Венери;
- г) Марса.

**12. У давньослов'янській міфології хто є богом-громовержецем?**

- а) Стрибог;
- б) Перун;
- в) Велес;
- г) Ярило.

**13. Коли відбулися перші спроби хрещення Русі?**

- а) у 850 р.;
- б) у 870 р.;
- в) у 860 р.;
- г) у 890 р.

**14. Хто ініціював офіційне впровадження християнства в Київській Русі?**

- а) княгиня Ольга;
- б) князь Володимир;
- в) князь Ярослав;
- г) князь Святослав.

**15. Як називалася найдавніша писемність слов'ян?**

- а) глаголиця;
- б) руни;
- в) кирилиця;
- г) арабська.

**16. Який був перший правовий кодекс Київської Русі?**

- а) «Слово про Закон і Благодать»;
- б) «Руська правда»;
- в) «Повість минулих літ»;
- г) «Іпатівська літопис».

**17. При якому монастирі або соборі в XI-XII століттях була створена найвідоміша бібліотека?**

- а) Десятинній церкві;
- б) Софійському соборі;
- в) Печерському монастирі;
- г) Церкві Святого Миколи.

**18. Яка сакральна споруда в Київській Русі вважається першою?**

- а) Кирилівська церква в Києві;
- б) Золоті ворота;
- в) Десятинна церква в Києві;
- г) Ярославів вал.



**19. Що символізує православний храм?**

- а) корабель;
- б) купол;
- в) острів;
- г) міст.

**20. У якому столітті утворилася держава Київська Русь?**

- а) у VIII ст.;
- б) у IX ст.;
- в) у VI ст.;
- г) у IV ст..

**21. У яких роках князь Ігор Рюрикович здійснював походи на Візантію?**

- а) у 941 р., 944 р.;
- б) у 913 р., 941 р.;
- в) у 944 р., 945 р.;
- г) у 882, р., 911 р.

**22. Погости у Київській Русі – це...**

- а) місця збирання данини;
- б) народні збори;
- в) осередки князівського судочинства;
- г) місця поховання.

**23. Хто з названих князів був убитий печенігами?**

- а) Аскольд;
- б) Дір;
- в) Ігор;
- г) Святослав Ігорович.

**24. Назвіть автора відомого твору давньоруської літератури «Повчання дітям»:**

- а) Іларіон;
- б) Володимир Мономах;
- в) Нестор;
- г) Ярослав Мудрий.

**25. Хто з названих князів правив у Києві під час повстання 1068 року?**

- а) Ізяслав Ярославович;
- б) Святослав Ярославович;
- в) Всеволод Ярославович;
- г) Ярослав Мудрий.

**26. Наприкінці IX ст. небезпекою для східних слов'ян були набіги:**

- а) печенігів;
- б) монголів;
- в) половців;
- г) татар.

**27. Кому належав Іскоростень, який цілий рік тримало в облозі військо княгині Ольги?**

- а) полянам;
- б) сівер'янам;
- в) древлянам;
- г) дулібам.

**28. Хто з князів остаточно переміг Хозарський каганат і ліквідував залежність Київської держави від хозар?**

- а) Олег;
- б) Володимир Святославович;
- в) Святослав Ігорович;
- г) Ігор Рюрикович.

**29. Хто з князів прагнув розширити кордони Київської Русі до річки Дунай, а столицю перенести до міста Переяславця?**

- а) Володимир Великий;
- б) Ольга;
- в) Святослав Ігорович;
- г) Ярослав Мудрий.

**30. Як у Київській Русі називалася велика церковно-територіальна одиниця, створена за часів Ярослава Мудрого, підпорядкована візантійському патріархові?**

- а) митрополія;
- б) парафія;

- в) ієрархія;
- г) приход.

**31. У якому році відбулося запровадження християнства у Київській Русі?**

- а) 860 р.;
- б) 998 р.;
- в) 988 р.;
- г) 882 р.

**32. «Слово о полку Ігоревім» написано:**

- а) між 1227 та 1242 рр.;
- б) у Х ст.;
- в) між 1185 та 1188 рр.;
- г) у XIV ст.

**33. На одній із фресок Софійського собору в Києві зображено сім'ю князя:**

- а) Володимира Великого;
- б) Володимира Мономаха;
- в) Ярослава Мудрого;
- г) Ігоря Рюриковича.

**34. За яким принципом утворено цей логічний ряд: Кий, Щек, Хорив, Либідь?**

- а) літературні герої твору «Слово про закон і благодать»;
- б) сини і донька київського князя Святослава Ігоровича;
- в) легендарні засновники Києва і Київського князівства;
- г) казкові герої.

**35. За правління якого князя було започатковано Києво-Печерський монастир?**

- а) Ярослава Мудрого;
- б) Ізяслава Ярославовича;
- в) Володимира Мономаха;
- г) Святослава Ігоровича.

**36. На Волині до влади прийшли ..., які вели свій родовід від Володимира Мономаха.**

- а) Ростиславовичі;

- б) Ярославовичі;
- в) Мстиславовичі;
- г) Володимировичі.

**37. Назвіть роки князювання у Києві Олега Віщого:**

- а) 860-882 рр.;
- б) 912-945 рр.;
- в) 882-912 рр.;
- г) 912-944 рр.

**38. Галицько-Волинський літопис охоплює події:**

- а) XI ст.;
- б) XIII ст.;
- в) XIV-XVI ст.;
- г) IX ст.

**39. Коли було підписано Кревську унію між Польським королівством і Великим князівством Литовським?**

- а) 1380 р.;
- б) 1385 р.;
- в) 1410 р.;
- г) 1510 р.

**40. Волинське князівство було остаточно ліквідоване у:**

- а) 1452 р.;
- б) 1471 р.;
- в) 1489 р.;
- г) 1491 р.

**41. У якому році перших 300 козаків були прийняті на службу польським королем і вписані до реєстру?**

- а) 1627 р.;
- б) 1572 р.;
- в) 1638 р.;
- г) 1648 р.

**42. Назвіть ватажка козацько-селянського повстання 1591-1593 рр.:**

- а) І. Сірко;
- б) І. Сулима;

- в) С. Наливайко;
- г) К. Косинський.

**43. Хто стояв на чолі козацького війська, що зруйнувало фортецю Кодак у 1635 р.?**

- а) Марко Жмайло;
- б) Іван Сулима;
- в) Павло Бут;
- г) Дмитро Гуня.

**44. Хто з відомих українських церковних і освітніх діячів об'єднав Київську лаврську і Київську братську школи в єдиний заклад – Київський колегіум?**

- а) П. Могила;
- б) Є. Плетенецький;
- в) М. Смотрицький;
- г) Н. Хованський;
- д) Б. Петрицький.

**45. У якому році створений Києво-Могилянський колегіум?**

- а) у 1615 р.;
- б) у 1632 р.;
- в) у 1701 р.;
- г) у 1703 р.

**46. Хто очолював селянсько-козацьке повстання 1625 р.?**

- а) Т. Федорович;
- б) І. Сулима;
- в) М. Жмайло;
- г) Н. Кочерга.

**47. У січні 1663 р. гетьманом Правобережної України було обрано:**

- а) Ю. Хмельницького;
- б) П. Дорошенка;
- в) П. Тетерю;
- г) І. Самойловича.

**48. Гетьманування І.Самойловича припадає на:**

- а) 1672-1687 рр.;

- б) 1687-1708 рр.;
- в) 1708-1715 рр.;
- г) 1718-1725 рр.

**49. Мовно-літературні та суспільно-політичні течії другої половини ХІХ ст. в Галичині, Буковині та Закарпатті, що ставили за мету національно-культурну та державно-політичну єдність із російською державою:**

- а) народовці;
- б) москвофіли;
- в) хлоп орани;
- г) народовці.

**50. З якого літературного твору розпочалася доба критичного реалізму?**

- а) М. Вовчок «Інститутка»;
- б) Т. Шевченко «Кобзар»;
- в) І. Франко «Каменярі»;
- г) Л. Українка «Лісова пісня».

**51. «Книга буття українського народу» була маніфестом:**

- а) Товариства пересувних художників;
- б) Львівського Успенського братства;
- в) Кирило-Мефодіївського товариства;
- г) «Руська трійця».

**52. Краєвиди Харківщини та Полтавщини були основними мотивами пейзажної творчості художника...**

- а) М. Пимоненка;
- б) В. Орловського;
- в) П. Левченка;
- г) С. Васильківського.

**53. Геройко-романтичні образи І. Підкови, Т. Трясила, Гамалії створив...**

- а) Тарас Шевченко;
- б) Іван Франко;
- в) Іван Котляревський;
- г) Леся Українка.

**54. Історик XIX ст. – засновник «документальної» школи:**

- а) Д. Багалій;
- б) О. Єфименко;
- в) М. Грушевський;
- г) М. Костомаров;
- г) В. Антонович.

**55. Історик – відомий дослідник Слобідської України:**

- а) В. Антонович;
- б) Д. Багалій;
- в) Д. Яворницький;
- г) М. Грушевський.

**56. Яка наука була пов'язана з розвитком історичної думки XIX ст.?**

- а) філософія;
- б) філологія;
- в) логіка;
- г) етнографія.

**57. З діяльністю якої трупн пов'язують театральне життя Західної України у XIX ст.?**

- а) «Просвіта»;
- б) «Руська бесіда»;
- в) «Аматор»;
- г) «Руська трійця».

**58. Емський указ 1876 року був спрямований на...**

- а) впровадження української мови в «різні сценічні вистави»;
- б) національне гноблення українського народу, переслідування його культури;
- в) друк і видання в російській імперії «оригінальних творів і перекладів»;
- г) заборона рідної мови.

**59. Українські землі, які на початку XIX ст. входили до складу Австрійської імперії:**

- а) Лівобережна Україна;

- б) Східна Галиччина;
- в) Правобережна Україна;
- г) Південна Україна.

**60. За селянською реформою 1861 р. селяни:**

- а) звільнялися від кріпацтва;
- б) отримували право відмовитися від наділу й переселитися до міста;
- в) звільнялися від сплати всіх податків, рекрутського обов'язку;
- г) отримали право вільного виходу з общини з наділом землі.

**61. Історик ХІХ ст., завдяки якому Європа дізналася про Україну:**

- а) М. Максимович;
- б) Д. Бантиш-Каменський;
- в) М. Драгоманов;
- г) М. Грушевський.

**62. Хто в російській імперії призначав губернаторів?**

- а) Тимчасовий уряд;
- б) цар;
- в) меншовики та есери;
- г) царські справники.

**63. Яка реформа у російській імперії ХІХ ст., відкрила шлях до швидкого розвитку капіталізму?**

- а) судова;
- б) освітня;
- в) військова;
- г) аграрна.

**64. Таємна політична організація харківських студентів, створена у 1891 році?**

- а) «Загальна Українська Організація»;
- б) Руська Рада;
- в) «Братство Тарасівців»;
- г) «Кирило-Мефодіївське товариство».



**65. Згідно з яким указом було заборонено ввезення до російської імперії книг і брошур, виданих українською мовою у XIX ст.?**

- а) Столипінським;
- б) Валуєвським;
- в) Емським;
- г) царським.

**66. Основна мета «Товариства пересувних художників»?**

- а) накопичення власних уявлень для творчості;
- б) ознайомлення людей з національним образотворчим мистецтвом;
- в) заклики населення України до політичних дій;
- г) пропаганда знань.

**67. Кирило-Мефодіївське товариство об'єднувало...**

- а) Л. Українку, О. Кобилянську, М. Драгоманова;
- б) М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича;
- в) П. Куліша, М. Гулака, М. Костомарова, В. Белозерського.
- г) І. Франко, М. Грушевський, В. Виниченко.

**68. Представником мистецтва офорту у першій половині XIX ст. був...**

- а) Л. Боровиковський;
- б) Т. Шевченко;
- в) І. Рєпін;
- г) І. Куїнджи.

**69. Рушійною силою Українського національного Відродження XIX ст. стала...**

- а) національна література;
- б) історіографія;
- в) музика;
- г) архітектура.

**70. Що вплинуло на встановлення «столипінського» режиму в російській імперії?**

- а) закон щодо третьої Думи про позбавлення більшості населення виборчих прав;
- б) законопроекти щодо автономії України;

- в) початок шкільного навчання українською мовою;
- г) заборона політичних партій.

**71. Який видатний письменник сприяв становленню української драми?**

- а) Г. Квітка-Основ'яненко;
- б) І. Котляревський;
- в) М. Старицький;
- г) Т. Шевченко.

**72. Назвати реформу, що призвела до появи хуторів та відрубів:**

- а) кріпосницька;
- б) валуєвська;
- в) столипінська;
- г) Емська.

**73. Творчість українських письменників XIX ст. І. Нечуя-Левицького, І. Карпенко-Карого, П. Мирного належить до художнього напрямку...**

- а) романтизм;
- б) класицизм;
- в) модернізм;
- г) реалізм.

**74. Переважна більшість галичан-українців у XIX – на початку XX ст. за віросповіданням були:**

- а) римо-католиками;
- б) греко-католиками;
- в) православними;
- г) протестантами.

**75. Яка галузь культури на початку XX ст., на думку царського уряду, породжувала небажане для влади вільнодумство?**

- а) мистецтво;
- б) філософія;
- в) освіта;
- г) релігія.

**76. Які організації виникли після революції 1905 р.?**

- а) Тимчасовий уряд;
- б) Рада робітничих депутатів;
- в) Українська Дума;
- г) Директорія.

**77. Позначте дату прийняття I Універсалу Центральної Ради:**

- а) 4 березня 1917 р.;
- б) 3 липня 1917 р.;
- в) 10 червня 1917 р.;
- г) 7 листопада 1917 р.

**78. Виберіть положення, що розкривають основний зміст III Універсалу Центральної Ради:**

- а) проголошення незалежності Української Народної Республіки;
- б) скасування приватної власності на землю;
- в) встановлення державного контролю над виробництвом;
- г) призначення виборів до Українських Установчих зборів;
- д) усі відповіді правильні.

**79. Як називалась держава, створена П. Скоропадським:**

- а) Українська республіка;
- б) Українська Народна Республіка;
- в) Українська держава;
- г) Українська радянська Республіка.

**80. Хто очолив перший уряд Директорії:**

- а) М. Грушевський;
- б) М. Міхновський;
- в) В. Винниченко;
- г) С. Петлюра.

**81. Яке місто стало столицею УНР?**

- а) Київ;
- б) Одеса;
- в) Харків;
- г) Донецьк.

**82. Укажіть, хто з українських учених розробив теорію утворення багатоклітинних організмів з одноклітинних, відкрив явище фагоцитозу.**

- а) Ілля Мечников;
- б) Микола Гамалія;
- в) Данило Заболотний;
- г) Володимир Вернадський.

**83. Оберіть хор-гімн М. В. Лисенка:**

- а) «Козака несуть»;
- б) «Варшав'янка»;
- в) «Вічний революціонер»;
- г) «Хор підземних ковалів».

**84. Який Універсал урочисто проголосив: «Хай буде Україна вільною, не одділяючись від всієї росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям?»**

- а) Перший;
- б) Другий;
- в) Третій;
- г) Четвертий.

**85. Більшовики вважали завданням політики «українізації»:**

- а) утвердження національної свідомості і державного патріотизму серед українських громадян;
- б) перебудову культури в Україні на ідеологічних засадах марксизму;
- в) розбудову української державності та незалежності;
- г) поширення культурного доробку українських митців в інших радянських республіках.

**86. Лесь Курбас та Гнат Юра були відомими:**

- а) поетами;
- б) композиторами;
- в) театральними режисерами;
- г) вченими.

**87. Визначте, хто з українських письменників у 1925-1928 рр. розгорнув дискусію про шляхи розвитку української літератури як літератури європейської:**

- а) Микола Вороний;
- б) Олександр Олесь;
- в) Микола Хвильовий;
- г) Володимир Винниченко.

**88. Позначте складові нової економічної політики більшовиків в УСРР (5 правильних відповідей):**

- а) продрозкладка;
- б) максимальне обмеження приватної власності;
- в) вільна внутрішня торгівля за умов збереження державної монополії на зовнішньоторговельні операції, фінансово-банківську діяльність;
- г) перерозподіл землі;
- д) госпрозрахунок на рівні трестів;
- ж) зрівняльний розподіл;
- з) трудові армії;
- і) продподаток.

**89. Оберіть дві характерні риси тоталітарного режиму, що сформувався в СРСР у 30-х рр.:**

- а) панування багатопартійної системи;
- б) фізичне усунення політичних опонентів: ліквідація залишків політичних партій, переслідування церковних організацій, репресії проти технічної та національної інтелігенції, репресії в КП(б)У і серед військових;
- в) демократизація суспільного життя;
- г) контроль над засобами масової інформації;
- д) відміна карткової системи.

**90. Якого року утворилась Організація Українських націоналістів?**

- а) 1928 р.;
- б) 1929 р.;
- в) 1927 р.;
- г) 1930 р.

**91. Укажіть головний наслідок сталінських репресій:**

- а) підриг обороноздатності держави;
- б) падіння темпів економічного розвитку;
- в) зміцнення особистої влади Й. Сталіна;
- г) знищення національної еліти.

**92. 29 серпня 1939 р. був підписаний радянсько-німецький договір про ненапад, більш відомий як ...**

- а) Мюнхенська угода;
- б) пакт Молотова-Ріббентропа;
- в) договір «Східна – Південно-Східна Європа».
- г) операція «Вісла».

**93. Начальником Українського штабу партизанського руху, створеного у травні 1942 р. при Ставці Верховного Головнокомандувача було призначено:**

- а) С. Ковпака;
- б) Г. Пономаренка;
- в) Т. Строчака;
- г) М. Федорова.

**94. За який твір В. Сосюру було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі:**

- а) «Любіть Україну»;
- б) «Червона зима»;
- в) «Дніпрельстан»;
- г) «Розстріляне безсмертя».

**95. Ідейні переслідування українських митців у 1945-1953 рр. були спричинені:**

- а) особистою неприязню радянських лідерів УРСР до переслідуваних авторів;
- б) антигуманним спрямуванням творів українських авторів;
- в) намаганням радянських лідерів посилити контроль над суспільством, залякати та ізолювати тих, хто вороже чи хоча б скептично ставився до комуністичної ідеології, політичного устрою й економічних порядків в УРСР, схилився до підтримки національної ідеї;
- г) сталінські репресії.

**96. Укажіть спільні причини голоду 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. (4 правильні відповіді):**

- а) відсутність допомоги постраждалим від голоду регіонам;
- б) експорт зерна за кордон для підтримки прорадянських режимів;
- в) замовчування факту голоду перед світовою громадськістю;
- г) несприятливі погодні умови, посуха, неврожай;
- д) перекачування коштів з аграрного сектора в промисловість;
- е) повна реквізиція державою продовольчих ресурсів села;
- є) зменшення посівних площ внаслідок війни.

**97. Після усунення М. С. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС, до влади прийшла консервативна частина партійної верхівки на чолі з ...**

- а) М. С. Горбачовим;
- б) Л. І. Брежнєвим;
- в) Л. Д. Кучмою;
- г) А. Косигінім.

**98. Позначте назву міжнародного документа, що сприяв появі Української гельсінської спілки:**

- а) Договір про нерозповсюдження ядерної зброї;
- б) Декларація ООН про надання незалежності колоніальним країнам;
- в) Загальна декларація прав людини;
- г) Договір про співпрацю;
- д) Заключний акт наради з питань безпеки і співробітництва в Європі.

**99. Оригінальним мистецьким явищем у 60-70-ті рр. ХХ ст. була українська естрадна пісня. Вагомий внесок у розвиток цього жанру зробив ...**

- а) В. Івасюк;
- б) Б. Тарасюк;
- в) Ю. Борисюк;
- г) І. Степанюк.

**100. Декларацію про державний суверенітет України прийнято:**

- а) 24 серпня 1991 р.;
- б) у квітні 1985 р.;
- в) 16 липня 1990 р.;
- г) 1 грудня 1991 р.

## **РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ**

### **Основні нормативні акти:**

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13, ст. 64.
2. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*, 1999, № 48, ст. 405.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38, ст. 2004.
4. Про культуру : Закон України від 14.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 24, ст. 168.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3, ст. 25.
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39, ст. 380.
7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39, ст.333.
8. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. Київ : Істина, 2002. 336 с.
9. Міжнародна охорона, захист і повернення культурних цінностей: зб. док. Київ, 1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

### **Підручники:**

1. Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2020. 436 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: підруч. (8-ме вид, перероб. і доп.). Київ : Академія, 2021. 637 с.
3. Даниленко В. М., Смольницька М. К. Підручник з історії України: технологія творення. Досвід – 2019: аналіт. доповідь). Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 76 с.
4. Дорошко М. С. Історія України. Події. Постаті. Явища: курс лекцій. Київ : Саміт-книга, 2021. 472 с.

### **Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:**

1. Греченко В. А. Історія української культури : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Кондор, 2018. 352 с.
2. Зінкевич Р. Д., Ратушна О. М., Нагірняк А. Я. Історія державності та культури України : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 240 с.
3. Латигіна Н. А. Історія української культури: хрестоматія: навч.



посібник (для студ. вищ. навч. закл.). Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2018. 315 с.

4. Нагірняк С. Я. Історія України. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. 238 с.

5. Стас Т. Методичні рекомендації до семінарських занять з курсу «Історія української культури»: для студ. спец. 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» (галузь знань: 023 «Культура і мистецтво»). Херсон : ВД «Гельветика», 2020. 67 с.

6. Чуткий А. І. Економічна історія України: навч.-метод. посібник для студ. іст. ф-тів. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2022. 155 с.

### **Монографії та наукові видання:**

1. Гуржій О., Чухліб Т. Козацька Україна. Боротьба за державу (XVI-XVII ст.). Київ : АРІЙ, 2020. 368 с.

2. Бурдо Н., Відейко М. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо, 2008. 412 с.

3. Віднянський С. В., Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. Київ : Інститут історії України, 2021. 372 с.

4. Горбаненко С. А. Літописні слов'яни передодня утворення Давньої Русі: тваринництво чи мисливство: монографія. Київ : Ін-т археології НАН України; Харків : Майдан, 2021. 371 с.

5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття (3-тє вид.). Київ : Якабу Паблішинг, 2019. 653 с.

6. Грушевський М. С. Щоденник, 1902-1914: у 2 т. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. 325 с.

7. Даниленко В. М. В. І. Вернадський. Простір життя і думки. Київ. : ВД «Академперіодика», 2019. 352 с.

8. Дорошко М. С. Історія України: знакові події та особистості. Київ : Основа-принт Плюс, 2021. 469 с.

9. Личковах В. А. Естетика українського та польського авангарду: монографія. Київ : НАКККіМ, 2021. 287 с.

10. Марочко В. Йосип Сталін – фельдмаршал Голодомору. Київ : Видавець Мельник М. Ю., 2020. 104 с.

11. Марочко В., Мовчан О. 1932-1933. Хроніка Голодомору в Україні. Київ : Кліо, 2020. 296 с.

12. Мицик Ю. А., Бажан О. Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.

13. Офіцинський Р. А. Історія УПА. Харків : Орбіта, 2021. 126 с.

14. Плохій С. М. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності (пер. с англ. Плохій С., Ключко Р.). Харків : Книжковий Клуб

«Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 509 с.

15. Смолій В. А. Україна в Другій Світовій війні: погляд з ХХІ ст. Документи і матеріали: у 2-х ч. Київ : Наукова думка, 2020. Ч. 1. 433 с.

16. Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої Світової. Київ : Дух і Літера, 2020. 272 с.

17. Сушинський Б. Забуті сторінки забутої історії: полемічні нотатки на полях давнописів, наук. розвідки та есе, роздуми над іст. екскурсами попередників і сучасників. Одеса : Астропринт, 2016. 386 с.

18. Халапсіс О. В. Міжнародні виміри правових міфів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 354-360.

19. Халапсіс О. В. *Соціально-гуманітарні дисципліни як теоретичний конститутивний складник у процесі підготовки сучасного фахівця: кол. монографія*. Дніпро : Інновація, 2021. 144 с.

20. Халапсіс О. В., Поплавський О. О., Левін О. Л. Політичні та конституційно-правові трансформації в країнах Центральної Азії (1991-2021 рр.). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 52-59.

#### **Інтернет-ресурси:**

1. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-355-017-6/978-966-355-017-6.pdf>.

2. Білінський В. Україна-Русь. Історичне дослідження. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2013. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-355-109-8/978-966-355-109-8.pdf>.

3. Електронна бібліотека «Культура України». URL : <http://www.elib.nplu.org/>

4. Сайт Інституту історії України. Електронна бібліотека з історії. URL : <http://www.history.org.ua>.

5. Сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>.

6. Сайт Національної Парламентської бібліотеки України. URL : <http://www.nplu.kiev.ua/>.

7. Електронні версії випусків та наукових статей «Українського історичного журналу». URL : <http://www.history.org.ua/?litera&askAbout=journal>.

8. Онлайн-підручники з історії України. URL : <http://ukrlibrary.com.ua>.

9. Українська історична бібліотека. URL : <http://www.ukrhistory.narod.ua>.

Для нотаток

---

Навчальне видання

**Левін Олег Леонідович**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК  
ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ  
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

*(для здобувачів вищої освіти 1 курсу денної форми навчання)*

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*  
Редактор *О. М. Врублевська*

---

Підп. до друку 17.12.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий.  
Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 4,88. Обл.-вид. арк. 5,25. Зам. № 33/24-нп

---

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ  
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua  
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024